

Усмон АЗИМ

# Бир қадам йўл

Драма

## ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Чол — 70 ёшларда.

Жўра — Чолнинг катта ўғли, 40-45 ёшларда.

Саодат — Жўранинг хотини, 40-45 ёшларда.

Шокир — Чолнинг ўртанча ўғли, 40 ёшларда.

Беғам — Шокирнинг хотини, 40 ёшларда.

Қосим — Чолнинг кенжа ўғли, 30 ёшларда.

Салима — 25 ёшларда.

Эшмаматов.

Болтабоев.

Учувчи.

Хорижлик.

Шофёр.

## 1

Тонг чоғи. Саранжом-саришта ҳовли. Дабдабали эмас, лекин ҳамма нарса жойида эканлигиданми, чиройли кўринади. Чап томонда кўча эшиги. Рўбарўда яна иккита эшик. Уларнинг биридан чолнинг хонасига кирилади. Уйнинг кенг айвонидаги столда телефон. Ўнг томондаги дарчадан боққа ўтилади. Ҳовлидаги дарахт тагига ёғоч қаравот қўйилган. Қаравотда бемор учун ўрин тўшалган. Қўш-қўш ёстиқлар қўйилган. Сентябрь ойининг бошлари. Боғлардаги турфа дарахтлар деворлар оша тошиб ҳовлига энгашиб турибди. Айвонда Чол ва Қосим намоз ўқишяпти. Юзларига дуо тортиб бўлишгач, Қосим ўрнидан туриб, айвондан туша бошлайди.

**Ч**ол (ҳали ўрнидан қўзғолмаган). Қосим ... (Қосим тўхтайдди). Йўл бўлсин? ..

Қосим. Масжидга ...

Чол. Мен касал билан бўлиб чиқолмай қолдим. Устини ёпиб олдиларингми?

Қосим. Ёпиб олдик.

Чол. Мендан Мулла Раҳматуллага салом айт.

Қосим. Салом айтмайман.

Чол. Нимага?

Қосим. Жангариларни мақтади.

Чол. Ким улар?

Қосим. Афғонистонда урушаётганлардан.

Чол. Бир хаёли кетиб мақтаган-да.

Қосим. Урушаётганларни мақтаб бўлмайди.

Чол. Пайғамбаримиз ҳам урушганлар.

Қосим. “Мен — ҳақ” деб жанг қилмоқ учун пайғамбаримизча ҳақиқатни билмоқ даркор.

Чол. Кечиримли бўл.

Қосим. Хўп. Фақат айтиб қўяй, художўйларингизнинг кўпи менга ёқмайди.

Чол. Художўйлар сенга нима қилди?

Қосим. Менга ҳеч ким ҳеч нарса қилолмайди. Эшагим бу дунёнинг сувларидан қарийб ўтиб бўлган...

Чол. Болам, оғзинга келган ҳар хил гапни тонг саҳардан гапираверма. Яхши ният қил...

Қосим. Парвардигорга таъмасиз кўнгил бермоқ керак. Буларнинг кўплари дўконга кириб қолган одамга ўхшайдилар. Мен сенга тоат-ибодат қиламан, сен жаннатингдан бер...

Чол. Кўнглингни кенг қил.

Қосим. Ота, кўнглим кенг. Жуда кенг. Ичида шундай катта дардлар ётибдики, айтсам...

Чол. Айт, болам, айт. Менга айт. Отанга айтмасанг, кимга айтасан. (Сукунат.) Болам, йўли йўқ одамдай гарансиб юрибсан. Мени сезмайди деб ўйлайсанми? Йўл топиш учун ҳаракат қилиш керак... Кейин тихирлик қилаверма, пешонага ёзилгани бўлади. Салима билан ораларингдаги нимаки ёмон гап ўтган бўлса, унутиш лозим. Аёл боши билан орқангдан эргашиб юрибди. Унга бир аниқ гапингни айт. Жоним болам, уйланмасанг уят ҳам бўлиб кетди. Афғондан келганингдан буён жонсараксан — бир тўхтама кел. Салимани отаси Чорибой билан девор-дармиён ҳамсоя бўлсак... Бир тайин гапингни айтсанг, ҳозироқ Чорибой билан тўйнинг маслаҳатини қилиб чиқаман. Чорибойнинг уйи, ана, бир қадам йўл... Қизнинг но-муси ёмон бўлади, болам. Чорибойнинг суягига пичоқ қадалиб юрибди... Сен — мўмин-мусулмон йигитсан...

Қосим. Хўп... яна бир гапим бор.

Чол. Гапир. Ҳаммасини гапир, болам.

Қосим. Акам кеча анаву милисани -- Бозорбоевни меҳмонга чақираман, деди. У милиса уйимизга келмасин.

Чол. Ҳали мен тирик эканман, болам, бу уй ҳаммаларингнинг уйларинг! Шокиржоннинг ҳам уйи...

Қосим. Барибир! У одам келмасин.

У чиқиб кетади. Чол хонасига киради. Боғдан бўйнига сочиқ ташлаб Жўра чиқади. Саодат ошхонадан нонушта олиб киради. Жўранинг олдига кўяди-да, эрига бир пиёла чой узатгач, устунга суяниб қаршисида тик туради.

Саодат. Олинг.

Жўра. Раҳмат.

### Сукунат.

Саодат. Бугун бозордан у-бу нарса олиш керак шекилли.

Жўра. Нима олиш керак?

Саодат. Меҳмонлар келган... Меҳмонларга нима лозим бўлса-да!

Жўра. Бўпти. Шофёр келиб ташлаб кетади.

Саодат. Тошкентга, болаларга ҳам бир оз пул жўнатиш лозим.

Жўра. Пулинг бўлса, жўнатавер.

Саодат. Мен борини қоқиб, дўкондан уну ёғ олдим.

Жўра. Яхши қилибсан. Аммо менда пул йўқ.

Саодат. Шокиржон Чаганадан борса, қўлига қарашади... “Отанг бериб юборди” деса, хурсанд бўлишарди-да...

Жўра. Менда пул йўқ. Бўлса, жўнатамиз.

Саодат. Нега пулингиз йўқ? Пулингиз йўқ бўлса айб ўзингизда, ношудсиз. Ким айтади сизни колхоз раиси деб!.. Орқангиздан ҳамма кулиб юрибди... Латифа ҳам тўқишган. Сиз эса ҳеч кимдан олмас эмишсиз!

Жўра. Э, лақиллама!

Саодат. Болалар Шокиржонни қўлига қараб қолмасин дейман-да.

Жўра. Эрталабдан бўғзимдан оласан... Майли, кечгача бирор иложини топар-миз...

### Сукунат.

Жўра. Отам анча тузуқлар...

Саодат. Нимасини айтасиз?.. Самарқандга борадиган бўлганларидан кейин, чехралари бирам ёришиди... Чой қуйиб берайми?

Жўра. Шошма... Ўтир...

Сукунат.

Саодат. Гапингиз борми?

Жўра. Ҳа...

Сукунат.

Саодат. Айтинг.

Жўра. Сен ... мендан хафа эмасмисан?

Саодат. Сиздан? Нега хафа бўлай? Мен ...

Жўра. Мендан хафа бўлма...

Саодат. Айтдим-ку...

Жўра. Сен яхши аёлсан.

Саодат. Сиз ҳам яхшисиз.

Жўра. Йиғлама... Йиғламасанг-чи!..

Саодат. Йиғламаялман... (*ўзини босиб*) бошқа гапингиз йўқми?

Жўра. Майли...

Телефон жиринглайди. Жўра телефонни олади. Ичкаридан Шокир отилиб чиқади. Уни телефон кўнфирогининг овози уйқудан уйғотгани шундоқ сезилиб турибди.

Жўра. Алло! Ким? Ассаломалайкум... Ҳа, ўзимман.

Шокир (*ҳовлиқиброқ*). Кимни сўрашаяпти?

Жўра. Мени... Мени... Алло, гапираверинг!.. Топшириқ бор? Айтаверинг, топшириқдан бошқа нарса йўқлигига кўникиб қолганмиз... Хўш... Хўш... Хўш... Каллаларинг борми? Шу етмай турувди!.. Биз ҳаммамиз у ерда кун бўйи бўлсак, ишни ким қилади?... Бормайман!.. Қўрқитма!.. Билганингни қил! Бормайман!

Шокир. Янга, менга кечаси ҳеч ким телефон қилмадими?... (*Саодат боши билан "йўқ" ишора бериб ошхонага қараб кетади.*) Ака, ким билан тонгдан уришяпсиз?

Жўра. Ҳокимиятдан биттаси... Бугун туманда аллабало қўшиқ танлови ўтказилади. Шунга туманнинг юз фоиз раҳбарлари иштирок этиши зарур эмиш. Пахта теришни бошлай деб турган пайтимиз... Яна "бу — сиёсат" деб қўрқитмоқчи-я!.. Қўрқиб бўлганман. Московдан бир Гдлян дегани келиб, роса олти ой подволга қамаб, қўрқитмоқчи бўлган эди... Қўрқитолмаган!

Шокир. Гапни ўролини гапирдингиз! Ҳеч кимдан қўрқманг! Сизларни қўрқитмоқчи бўлганни онасини Учқўрғондан кўрсатаман.

Жўра. Мен фақат худодан қўрқаман... Учқўрғонни эса сен — ишбилармонлар муносабатларингда қуриб олгансизлар. Менинг атрофимда ундай жой йўқ.

Шокир. Ҳеч кимдан қўрқмайсизми?

Жўра. Жамоа хўжалигимизни шу йилнинг ўзиде етти марта текширтиришди. Менга ёпиштиришга гард ҳам топишолмади. Умидвор бўлиб ликиллаб кўришди. Бир тийин бермадим. Менинг принципим бор. Ҳаромхўрга бир тийин ҳам бермайман!

Шокир. Ўзингиз ҳам бир тийин емайсиз...

Жўра. Емайман!

Шокир. Бу тартибда ишлашингизда жамоа хўжалигингиздаги одамлар қочиб кетишгандир?

Жўра. Хўжалик ишида бирор нарсани аядингми — иштонсиз қоласан... Берадиганини бердириб, сийдиганини едириб, жамоа учун керакли нарсани ернинг остидан бўлса ҳам топтириб келаман. (*Кулиб.*) Текширувчилар ҳам бирор нарса олиб келсин жамоа хўжаликка — ўшанда улар ҳам қуруқ қолмайди.

Шокир. Ўзингиз ҳам сал яшасангиз бўлармиди...

Жўра. Менга маош белгиланган... Кейин, ука, ҳамманинг ўз қисмати бор. Мана, сен йигирма йил йўқ бўлиб кетдинг. Қариндош-уруғдан кечиб, ўзингга бир йўл излагандирсан-да! Билишимча, топибсан ҳам! Москвада бир уйинг бор, айти-

шингча, хорижда ҳам ҳовлинг бор эмиш. Тошкентга келиб-кетарга бир уй қилиб қўйибсан...

**Шокир.** Ака, мен бу қишлоқдан “бой бўлмасам, қайтмайман” деб чиқиб кетганман. Бой бўлдим — қайтиб келдим. Дасти қисқаликнинг қамоқдан фарқи йўқ. Ягона озодлик бор — пул. Мен пулга, қуллика ёлланганларни ҳурмат қилмайман. Пул — инсоннинг хизматкори бўлмоғи керак... Кечирасизу, ака, сизда ана шу хизматкорлардан жуда камчил. Мен хўжалигингиздаги пулларни айтаётганим йўқ. У — кўпники. Ўзингизнинг шахсий хизматкорларингиз бўлиши шарт. Айниқса, Америкадан келган кўк хизматкорлар кўп бўлса, ундан ҳам яхши...

**Жўра.** Мен эскича одамман. Ҳар ҳолда халққа, Ватанга хизмат қилиш керак деб ўйлайман. Бир одамнинг умри эса, очми, тўқми — ўтади. Кўпчилик тирикчилик ташвишида изғиган ҳозирги шароитда эса, кекириб яшаш ... Уят!

**Шокир.** Коммунизмни илк бор сизга ўхшаган уятчанлар орзу қилганлар, ака! Оқибати нима бўлганини кўрдингиз. Аввал кекирганларни отишди, сўнг “отма” деганларни йўқ қилишди, кейин бир-бирларини қамашди... Ортиқча фаришта ролига жудаям киришиб кетиш — аҳмоқликнинг ўзи! Сиз фариштасиз, аммо янгам чўрилингизни қияпти, фарзандларингиз қийналяпти... Хафа бўлмангу ҳаётни тушунмайдиган бефаҳмсиз, ака! Ҳозир бирламчи сармоё йиғиш даври кетяпти. Сизку, майли, аммо фарзандларингиз ҳам отасининг бугунги фаришталиги эвазига бировнинг хизматини қилиб ўтадилар. Сиз туфайли, сизнинг аҳмоқона хомхаёлларингиз туфайли улар қайсибир бир бойваччага хизматкор бўлишади! Тушунинг, бугун ким бой бўлишга улгуриб қолса, марра ўшаники...

**Жўра.** Бугунги ўзгаришлар бировни бой, бировни камбағал қилиш учун бўлаётганига мени ҳеч қачон ишонтиролмайсан. Ислохотларнинг манфаати бир кунмас, бир кун барчага баробар тегади. Мана бу йил — “инсон манфаати йили” деб эълон қилинганидан ўзинг хабардорсан...

**Шокир.** Ака, сиз ва сизга ўхшаганлар манфаат ҳам кўрмасдан ўлиб кетасизлар. Кўзингизни каттароқ очиб қаранг! Катталар ҳам, кичирок укафар ҳам йўлини қилиб, молу давлат ортириш билан овора. Қанчаси ақчаларини киши билмас ерга жойлаб қўйгани менга маълум!

**Жўра** (*бирдан бақариб*). Сен менга маҳмадоналик қилма! Мени кўр деб ўйлайсанми?! Ҳаммасини кўриб турибман! Аммо бу одамларни ким ўйлайди. Сенми? Ўзингнинг отангдан йигирма йилда бир хабар олдинг! Шундан буён ҳар йил бир зипиллаб келиб, зипиллаб кетасан...

**Шокир.** Ака, “Муштум” журнали ҳозир ҳам чиқадими?

**Жўра.** Кўзим бир тушган эди... Нима қилди?

**Шокир.** Ўша журналга сизни муҳаррирликка жўнатиш керак... (*кулишадилар*).

**Жўра.** Ростини айтсам, ука, сендан хурсандман. Отамни Самарқандга зиёратга элтмоқчи бўлганинг... Зўр иш бўлди-да! (*Тўсатдан.*) Самарқандга бормаганимга йигирма йил бўлибди. Институтни битирганимдан кейин кўрганим йўқ.

**Шокир.** Йўлингизнинг усти — бир кўшиш қилсангиз, тушиб ўтасиз.

**Жўра.** Боролмайман-да... Мен талабалик чоғимда — Самарқандда бировини яхши кўрганман... (*ҳаяжонланиб*). Бир шахсий илтимос бор... Шахсий... Келинга айтиб юрма... Университетнинг ёнида бир улкан қайрағоч бор. Самарқандга борсанг, уни бир бориб кўр, турибдими...

**Шокир.** Тушунаман. Бизнинг зотимизни ўзи худо урган! Бировни яхши кўрса, жони чиққанича яхши кўради...

**Жўра.** Уни биринчи бор ўша қайрағочнинг тагида кўрган эдим. Охирги марта ҳам ўша жойда кўрдим. Эри билан машиналарида ўтиб кетишди... Ичим куйиб кетди... Шундан буён у томонга боролмайман. Борсам... сен айтгандай, жоним чиқиб кетадигандай туюлади...

**Шокир.** Кечадан буён акам билан нимамиз ўхшайди деб ўйлаб тополмаётган эдим. Топдим. Сиз Самарқандга боролмайсиз. Мен эса... Мен ҳам ўзимнинг Самарқандимга боролмайман. Ака, Самарқандим мени ёмон кўради. Мен уни тавоб қилавераман, тавоб қилавераман, у нима қиялсан ҳам демайди...

**Жўра.** Нима деганингни тушунмадим... Бугун меҳмонлар келади?

**Шокир.** Ҳа.

**Жўра.** Кимлар келади?

**Шокир.** Ҳоким билан милисанинг бошлиғи.

Жўра (*ижирғаниб*). Шулар билан олди-берди қилмасанг бўларди... Ўткинчи одамлар.

Шокир. Ака. Биз ишбилармонлар одам танламаймиз. Зарурият юзасидан гаплашаверамиз.

Шу пайт шофёр киради.

Шофёр. Ассалому алайкум! Раис бобо, хизматга келдик. Тайёرمىсиз? Кетдикми?

Жўра. Кетдик. Тикка Қўшкамарга жўнаймиз...

Шофёр. Идорага бир кирмасак бўлмайди, раис. Икки-уч одам зориллаб ўтирибди.

Жўра. Нима ишлари бор экан?

Шофёр. Бировига пул керак экан, бировига ун... Салим қайнатасини худойини ўтказмоқчи экан. У ҳам шу ерда айланиб юрибди... “Қуп-қуруқман. Раис ёрдам бермаса, эл олдида шарманда бўламан”, дейди. Кечаги тентак биргадир ҳам кепти. “Икки йиллик ҳақимизни бергани йўқ. Агар ҳисоб-китоб қилмаса, пахтани тердирмасдан, шудгорлатиб ташлайман”, деб бақиряпти...

## 2

Ҳовли. Саодат гоҳ пақир, гоҳ супурги кўтариб у-бу ишни қилиб юрибди. Кўча эшигидан югуриб Беғам киради. Қўлида бир даста кийик ўти. У шашт билан бориб негадир телефон трубкасини кўтаради. Сўнг оҳиста жойига қўяди. Ичкаридан Саодат чиқади.

Саодат. Беғамхон, қўлингиздаги нима?

Беғам. Кийикўти, опажон, кийикўти... Бир ҳидлаб кўринг... Жаннатнинг ҳидидай!

Саодат (*ҳидлаб кўриб*). Рост айтасиз... Қаердан топдингиз, Беғамхон, бу атрофда битмасди-ку!

Беғам. Тоғнинг этагидан.

Саодат. Эринмаган овсиним-эй! Шундан-шунга бордингизми? Шаҳарликка ҳам ўхшамайсиз...

Беғам. Азонда жўнадим-да... Келиш эса осон-эниш... Қандай келганимни ҳам билмай қолдим...

Саодат. Биз шу ерда яшаб, шу кийикўтини теришга ҳам қунтимиз йўқ... Ҳозир ҳам кийикўти бор эканми? Бу пайтда молнинг жазридан тоғда бир хас ҳам қолмасди.

Беғам. Қидириб-қидириб топдим, опажон... Бир харсангнинг тагида шундай уруглаб турибди.

Саодат. Антиқа аёлсиз-да, Беғамхон...

Беғам. Бобом хурсанд бўладилар.

Саодат. Кийикўтисиз ҳам хурсандлар! Самарқандга борадиган бўлиб турибдилару...

Беғам. Тонгда ҳовлига чиқсам, айвонда қушдай бўлиб ўтирибдилар... Галасидан ажралиб қолган қушдай. “Беғам, яна бир ёз ўтди-я”, дедилар. “Ўтди”, дедим. Қариликнинг ҳам бир армони бўлса керак-да, опажон, у кишига қараб юракларим эзилиб кетди. Кейин ўзлари билан ўзлари гаплашаётгандай: “Баҳор ўтибди, ёз ўтибди, шу йил кийикўтини ҳам ҳидламапман-а”, дедилар.

Саодат. Вой, Беғамхон-эй, омон бўлгур-эй... Кийик ўти десалар, тоққа қараб чопиб кетавердингизми? Тошкентдан ўзи ҳориб келган бўлсангиз... Тошкентлик келинга ўхшаб меҳмон бўлиб ўтирмайсизми? Ким айтади сизни Шокирбойваччанинг хотини деб!..

Беғам. Бу ерларни яхши кўраман, опа. Куз кириб қолибди. Қирлар бирам хувиллаган. Тоғлар нима қиларини билмай гарангсираб турганга ўхшайдилар. Вой, опажон, тоғлар... ғарибга ўхшаб кўринди кўзимга.

Саодат. Ўлманг, Беғамхон! Аллатовур гапларни айтасиз. Акангизнинг Афғон укалари ҳам шунақа гапларни кўп гапирадилар. Икковларинг тус ўхшайсизлар.

Сукунат.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

107

Беғам (*шунчаки сўраётгандай*). Опа, телефон бўлмадимми?

Саодат. Бўлди. Сизларни раис сўрадилар. Шунча — у кишининг ишлари кўп. Меҳмонлар билан ўтиришга ҳам вақт тополмайдилар. Рўзгорлари бўлса мана бу... Ўтти сувга, сувни ўтга уравериб ўлар бўлсам, ўлиб бўлдим. Шунча йил директорлик қилиб, раислик қилиб, уйга бир хас кўтариб келмаганлар. Иккита ўғиллари, ана, Тошкентда ўқишяпти. Шокиржон бўлмаса, сиз бўлмасангиз, шаҳри ғулгулада болаларим, билмадим, кунларини қандай ўтказишарди... Қайни акангиз бўлса, ойлигини олиб келади, бўлди. Бир гап айтсанг, осмон ерга ўйилиб тушгандай сапчиб кетади. Ҳамма халол ўлиб, дунёда шу киши қолганлар. Илгари “халол виждонларини” рўқач қилардилар... Кўрдик, бу кишидан бошқа битта ҳам виждонли йўқ экан бу мамлакатда! Энди эса кечаю кундуз югурганлари югурган. Ана, ҳоким билан милисанинг бошлиғи Шокиржон бамайлихотир базм қилиб ўтиришибди. Бу киши бир коса ёвфонларини ҳам шошиб ичадилар. Буни устига, катталар билан тортишганларини айтмайсизми. Рангларига қаранг, ичида ўт ёнгандай чуркаб кетган. Сочларидан битта қораси йўқ. Бир очилиб қулганларини билмайман (*йиғлайди*).

Беғам (*Саодатни бағрига босиб*). Йиғламанг. Опа, эрингиз ноёб одам... У кишидай одамлар бу дунёда жуда кам... Ўзи дунё юкини елкасига ортмоқлашни тақдир пешонасига ёзган одамлар бўлар экан, опажон...

Саодат. Ким билсин!... Шу ерга келин бўлиб тушибманки, бир зум тинмайман. Нон ёпган ҳам — мен, кир ювган ҳам — мен, овқат қилган ҳам — мен, меҳмон кутган ҳам — мен... Итда тиним бор, менда тиним йўқ. Ана, ўнга қорамолни, йиғирмата қўйни бўрдоқига боқяпман. Ким учун? Раис ҳолига бировдан кам бўлмасин дейман. Бу киши бўлса, биргадир-миргадириларга айтиб келтирганим емиш-пемишга ҳам, мендан яширин идоралари билан ҳисоб-китоб қилар эканлар. Билмадим, фаришта бўлиб осмонга чиқиб кетмоқчиларми? Мен эса, бу уйнинг чўрилигини қилавериб, қўлларим тараша бўлиб кетган. Қаранг! Кечалари суякларим зирқирайди... Пешонам шунча шўр бўладими! Дўзахда яшаётгандайман. (*Ўпкаси тўлиб, гандан тўхтайди*.)

Беғам. Опажон, ҳамманинг бу дунёда ўз дўзахи бор. Тавба қилинг! Худо денг!

Саодат. Қайнатамга қараб туриб, ўйлайман, хотин бошим билан аъмолим шу кишининг тақдирига ўхшади. Умр бўйи “Самарқанд, Самарқанд” деб орзу қилиб ўтдилар. Самарқанд дунёнинг у четтидаги шаҳар эмас-ку! Бир қадам йўл... Ташвишлардан қутулиб, ҳозиргача Самарқандга борганлари йўқ. Тоблари қочгандан буён-ку, оғизларидан тушмайди. Кўрмаган Самарқандларини баъзан менга ҳикоя қилиб ўлтирадилар. Кимсан, фалончиларнинг отаси бўлсалар...

Беғам. Худо хоҳласа, энди кўрадилар... Шокиржон қайнағангиз атайлаб келганлар. Овга чиқиб қайтиб келганларидан кейин, бобомни олиб Самарқандга борамиз. Тўйганларича томоша қиладилар. Шокиржон айтганини бажарадиган одам, опажон. Кейин биз Тошкентга ўтиб кетамиз. Бобом хоҳласалар, биз билан кетдилар, истамасалар, машинада бир зумда қайтариб ташлаб кетамиз. Ҳозирги мошиналар учун Самарқанд, айтганингиздай, бир қадам йўл...

Телефон жиринглайди. Беғам таҳликада чўчиб тушади. Сўнг Саодатдан ўзиб телефон трубкасини кўтаради.

Беғам. Алло! Алло... Қўйиб қўйди... (*Бир яширин хавотирни ошкор этгудай ҳаракатда ўтириб қолади*.) Опажон, соат неча бўлди?

Саодат. Ўн бир.

Беғам. Ҳеч ким телефон қилмадимми? Балки эшитмагандирсиз?

Саодат. Эшиттирмасдан қўядими! Бир жарангласа, ҳовлини бошига кўтаради. Беғамхон, шундай дам олгани келганларингизда, ҳамма телефон-мелифонни шаҳарга ташлаб келмайсизларми? Шўрлик милиса бошлиғи Болтабоев ҳам ҳар соатда чиқиб, телефончи қизлардан сўраб турибди...

Беғам (*қулишга уриниб*). Шаҳарликларнинг одати, опажон, телефон бўлмаса, кўнглимиз жойига тушмайди... (*қўлидаги кийикўтига кўзи тушиб*). Вой, бобомга олиб келгандим-ку.

Чолнинг хонасига қараб юради.

## 3

Чолнинг боғи. Ниҳоятда чиройли бир тарзда тартиб берилган анвойи боғ. Боғни яхши кўрадиган одамнинг қўли текканлиги билиниб турибди. Ҳовуз бўйида стол безатилган. Мебеллар жуда янги — атайлаб шу ўтириш учун олиб келингани билиниб турибди. Стол шаҳардан келтирилган ва шаҳарликлар қишлоққа келганда кўнгли тусайдиган нозу неъматлар билан безатилган. Оппоқ пешбанд боғлаган ошпаз йигит хизматда. Дастурхон безашига қараганда, у катта шаҳарлару катта базмлар расм-русумларига қатъий риоя қилиши кўриниб турибди: базм давомида гап-сўзсиз ва фақат Шокирнинг имоси билан хизмат қилади. Стол атрофидаги янги креслода Шокир милтиқ тозалаб ўтирибди. Эшмаматов билан Болтабоев меҳмону меҳбонлик ўртасидаги бир ҳолатда базмда иштирок этиптилар.

**Шокир.** Бир милтиқли бўлиш орзумиз бор эди. Йигитлар Англиядан келтиришди. У ерда ҳар хил клублар қадимдан расм бўлган. Овчи лордлар клубидан йигирма минг фунт стерлингга сотиб олдик. Эшмаматов, лордлар кимлигини биласизми?

**Эшмаматов.** Лордлар... Бу...

**Шокир.** Болтабоев, сен билмаган гап йўқ. Лордлардан ҳам хабаринг бордир? Болтабоев. Лордларданми? Биламан.

**Шокир.** Балони ҳам билмайсан, укагарди ули. Умрингда каллангни ишлатмагансан, Болтабоев. Ўриснинг замонида “Есть” дегансан, ўсгансан, ҳозир эса тўхтовсиз “хўп” дейсан — истаганингга эришяпсан... Бошқа нимани биласан? Ҳозир “китоб топиб кел” деб буюрай, топиб келолмайсан, чунки китобни кўрмагансан. Газетани эса орқангни артиб турганинг учунгина билсанг керак. Э, сен орқангни ҳам артмайсан.

**Эшмаматов.** (Гапнинг мавзусини буришга ҳаракат қилиб.) Зато, бу киши яхши дўст.

**Шокир.** Эшмаматов ака, ўзингиздан қолар гап йўқ. Пулдан олди-бердиси бор одамлар бир-бирига ҳеч қачон дўст бўлишмайди. Мана, сиз ҳокимсиз, эртага ишдан бўшанг, сизни танимаганга солиб ўтадилар. Чунки улар аллақачон янги ҳокимнинг қиёматли дўстига айланганлар. Агар пулингиз кўп бўлса, бошқа гап. Ҳа, айтгандай, пулингиз бор. Бу каламушлардан сиз кўрқмасангиз ҳам бўлади.

**Эшмаматов.** Бизда пул нима қилсин! Бор бойлигимиз — ўзингиз билан ҳамкорликда топган беш-тўрт сўм...

**Шокир.** Камтарга камол! Сиз ҳам ўсасиз. (Сукунат.) Овга ҳам кечикиб кетяпмиз... Болтабоев, милтиқни қара!..

**Болтабоев.** (Милтиқни букиб қарайди. Сўнг атрофдаги нималарнидир мўлжалга олиб чақитиб кўради.) Бешотар! Зўр! Бу билан қобон овига чиқса... Қийратади!

**Шокир.** Чўчқахўр!.. Овга кечикяпмиз...

**Болтабоев.** Тоғ, ана, қочиб кетгани йўқ. Бир қадам йўл...

**Шокир.** Шу бир қадам йўлни йигирма етти йилдан буён босиб ўтолмайман. Йигирма етти йилдан буён бир овга чиқсам дейман. Мамади кал деган бир база мудури бўлгич эди. Шунинг Толик деган ўғли мени эргаштириб овга олиб чиқарди. Оти Тўлқин бўлса керагу ўрисча ўқигани учунми, ҳамма — ҳатто отаси ҳам Толик дерди. Милтигини кошки бир отишга берса деб, югургилаб хизматини қилардим. Эшагини орқасидан ҳайдаб, юкини кўтариб, сойма-сой, қирма-қир ҳалиқлаб юрардим. Барибир милтигини бермасди энағар. Кечалари худодан бир милтиқ сўраб, ухлолмай чиққанларим бор. Худо насиб қилиб, бир милтиқ олсам, шу укағарни бир овга олиб чиқмоқчи эдим-да! Милтиқ қайда дейсиз! Отамизнинг топгани рўзорга етмаса... Ўшанда “бой бўламан” деб қасам ичганман. Ўлай агар, шу бола менга милтигини бир отишга бермагани умр бўйи алам қилди... Бозорбоев! Бор! Менинг “Мерседес”имга ўтир-да, Толикни машинага босиб олиб кел! Катгалар ўтирадиган мошинада бир юриб кўрсин! Ов қандай бўлишини укагарга кўрсатиб қўяй! Милтиқни укағарни ўзига бераман — хоҳлаганича отсин... Нимага қаққайиб турибсан? Бор!

**Болтабоев.** Толик... йўқ...

**Шокир.** Сени милиса бошлиғи қилганнинг падарига минг лаънат! Осмонга чиқса оёғидан, ерга кирса қулоғидан тортиб келмайсанми?

**Болтабоев.** Йўқ одамни қаердан топаман?

**Шокир.** Нима бунча хотинга ўхшаб мингиллайсан? Агар ҳозир ўрнингдан қўзғолмасанг, оғзингдан отаман. Ё биз беҳабар, у шунақа ҳеч кимни писанд қилмайдиган зўр бўлиб кетганми? Мен унақа зўрлардан гижимланган қоғоз қилиб орқамни артаман!.. Бор деяпман.

Болтабоев довдираб ўрнидан қўзғолади.

**Эшмаматов.** Шокиржон, ҳақиқатдан ҳам Толик йўқолди. Кеча кўп қаторига қўшдик...

**Шокир.** Нима?! Ўлдими-а?

**Эшмаматов.** Ўзингиз биласиз, Шокиржон, замона қаттиқ. Ҳаётимизни тубдан ўзгартириши лозим бўлган ислохотлар ўз-ўзидан — қурбонсиз амалга ошмайди...

**Шокир.** Э, фалсафага бало борми! Нимага ўлади? Мен у билан овга чиқмоқчи эдим. Кеча ўлдими? Бир ҳафта олдин келай деб, қанча йўлга отлангандим-а! Кўнглим сезган экан. Бир армонимга етай деб турганимда... Нимага ўлади!?

**Эшмаматов.** Толик ишлайдиган идора янги шароитга мослашолмасдан тарқаб кетди. Ишсиз қолди. Ҳаракат қилдик, аммо ишсизлар муаммоси бир кун-икки кунлик эмас-да.. Хуллас, айтишларича... *(Болтабоевга)* Абдуқаҳҳор Жабборович, сиз гапиринг, сиз текшириш олиб боргансиз...

**Шокир.** Эшмаматов! Ака, шу пайт “вич-вич” ламай туринг!.. Бозорбоев! Онанг анқовсираб туққанми? Гапир-э!

**Бозорбоев.** Бола-чақаси сал қийналиб қолган, шекилли, қўшнилардан нон сўраб чиқиш зарурати тугилган. Бола-чақаси: “Сўрайвериб, қўшниларни юзига қарай олмай қолдик”, деб туриб олишган дейишади. Толик хотинини бир шапалоқ уриб, аччиқ билан ўзи қўшниларникига чиққан. Эшикни қўшнининг хотини очган. Толик қўшни хотинга илтимосини айтиб-айтмас, ранги оқаргану дарвозага суянган. Қўшни хотин сув олиб келгунча, жон берган экан. Э, одамнинг умри шу — парвардигорга омонатини қачон топширади — билмайди.

**Шокир.** Ўзингга ярашадиган ишни қил! Шайтондан бошқа ҳеч кимни танимайдиган одам парвардигордан гапириб турса, одамни гаши келаркан... Болтабоев! Бу ерда ўлтирган ҳаммамиз муттаҳаммиз! Агар яна иккиюзламачилик қилиб, парвардигор ҳақида валдирасанг, ҳар бир ёлгон гапинг учун улушингдан чегириб қоламан. Бизнинг ишни дўзахни бўйнига олганлар қилади. Индамсанг, ўғирлик қилиб, ҳажга ҳам бориб келяпти булар, масжид ҳам қурдирыпти... Толикнинг болалари борми?

**Бозорбоев.** Саккизта бўлса керак-ов...

**Шокир** *(чўнтагидан бир даста пул чиқариб)*. Мана буни Толикни хотинига элтиб бер.

**Бозорбоев.** Ў! Кўкидан-ку! Кўксултон! Тахи бузилмаган. Ҳаммаси яп-янги.

**Шокир.** Огоҳлантириб қўяй, бирортаси аталган жойга етиб бормаса...

**Бозорбоев.** Ким берганини айтайми?

**Шокир.** Ҳа укағарди ули-я! Ҳа укағарди ули-я! Калланг заррача ишламайди-я! Азага элтиб портретимни осиб қўй!.. Эшмаматов, шуни ишдан бўшатинг!.. *(Бозорбоевга.)* Умрингда хайри худойи қилганмисан? Ё фақат пора бериб, пора олишдан қўлинг бўшамаганми?.. Борасан-да, “Бировни Толикдан қарзи бор экан” деб, хотинини қўлига тутқазиб келасан?.. Тушундингми?.. Соат неча бўлди?

**Эшмаматов.** Ўн бир ярим.

**Шокир.** Ҳар ярим соатда телефондан хабар олиб тур деб сенга айтганмидим? *(Эшмаматовга)*. Шуни ишдан ҳайдаш керак, Эшмаматов... Ҳа, дарвоқе, ишдан ҳайдаш ҳам қўлингиздан келмайди. Тепадан рухсат олмасангиз, бирор иш қилолмайсиз... Ўзим бўшаттираман. Ҳозир вилоятларингда милиса бошлиқлигини ўрни қанча бўлди? Икки баробар бераман. Ўрнингга... ана, ошпазни қўяман! Ҳар қандай одам сендан яхши ишлайди... Бор! Бор! Телефончи қизларингга яна яхшилаб тайинла, телефон қилишса дарҳол буёққа улашсин!

Бозорбоев чиқиб кетади.

**Эшмаматов.** Шокиржон, делавойлик шаҳарга ярашади. Бу ер қишлоқ! Иш эргашиб келган бўлса, Тошкентга қайтариб юборинг...



Шокир. Сафардаги оғайнилар олдинги кун “Қозоғистондан ўтйпмиз, Россияга етганимизда телефон қиламиз”, дейишганди. Ҳисобимча, кеча кўнғироқ қоқишлари керак эди. Негадир, ҳаяллаб қолишди...

Эшмаматов. Ўрсияда нима кўп — ароқ кўп, нима кўп — қизлар кўп... Бирор хилватда жонон билан маишат қилиб ўтиргандирлар-да...

Шокир. Маишат қилиб ўтиришган бўлса-ку яхши... Аммо оғайниларим аввал ишни ўйлайдиган одамлар... Мени ўйлантираётган жойи — ўғлим ҳам улар билан кетган.

Эшмаматов. Ўғлингиз нимага кетади? Йўлдан қайтармадингизми?

Шокир. Эшмаматов, сизга осон. Мўмайгина пулни олиб бемалол ўтираверасиз. Экадиган биров, сотадиган биров, жонини жабборга берадиган биров... Ўғлимни ўзим жўнатдим! Ҳамкор оғайниларимиз билан ўртамизга озроқ шубҳа аралашгандай туйилди менга.

Эшмаматов. Мошинада кетишаётган бўлса, техникага бирор нарса бўлгандир...

Шокир. Мошинада, давлатнинг поездию тайёрасида қорин тўйдириш гамида довдираган ғариблар молини олиб юради. Нима, мен шу ердан молларингни эшакка ортиб кетдимми?

Эшмаматов. Вертолётда...

Шокир. У ёғига ҳам вертолётми, самолётми топилар... У сиз — тоғ ошириб — Тожикистондан эшакда юк ташийдиган... Ҳа, яна дўстларнинг бир гапини айтиб кўяй, шу сафарги қорадори тоза эмас экан. Бир бало аралаштирибсизлар. Йигирма фойизча чиқити бор эмиш. Йигирма фойиз ҳақларингдан чегириб қоламан. Бозор-боевга айтинг, ҳар бир одамдан синчиклаб текшириб олсин... (*тўсатдан*). Аммо ўғлимга бир нарса бўлса ҳаммасининг калласини узаман!..

Эшмаматов. Хавотир олманг. Худонинг буюргани бўлади!

Шокир. Мана шу гап менга ёқади! Бандасининг буюргани бир тийин! Шунинг учун мен ҳар қандай бандасини буюрганини бир тийинга олмайман! Қорни борнинг — лафзи йўқ. Жони борнинг — жонидан умиди бор! Бу оллоҳнинг бандаси ман деган укагарни ҳаммасини сотиб олмоқ мумкин!.. Э, кўйинг шу гапларни! Мен-мен деганларни кўрдим! Эсласам, кўнглим айнийди... Айтгандай, Эшмаматов, шу келишда бир яхши ният билан келдим. Отамни Самарқандга зиёрат қилдириб келмоқчиман.

Эшмаматов. Яхши ният қилибсиз, Шокиржон! Самарқанд бир қадам йўл — кўз очиб юмгунча...

Шокир. Шунга айтаман-да! Юз эллик километрми?

Эшмаматов. Юз эллик беш!

Шокир. Шунга боролмаганлар-да! “Қўлим тегмади”, дейдилар! Ишонасизми, отам Самарқандни ёд билдилар. Гапиртириб бемалол Самарқанднинг харитасини чизиш мумкин. Бизларга ҳам болалигимиздан Самарқандни гапираверганлар, гапираверганлар... Калламизга сингиб кетган эканми, уч ака-ука ҳам Самарқандда ўқидик... Овдан қайтиб келамиз-да, “ҳаё-хут” деб Самарқандга!.. Қани, Эшмаматов, энди бир қадаҳ сўз айтинг! Юрагим ғаш бўлиб кетяпти, бир қизисин!

Эшмаматов. Авваламбор, бир муҳим нарсани таъкидлаб ўтишни истардим. Бозор иқтисоди сари дадил бораётган мустақил Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич амалга ошира бориб, катта ютуқларни қўлга киргизмоқда. Сиз каби, Шокиржон, ишбилармонларнинг пайдо бўлиши ҳам мустақиллик шарофатидан! Юртбошимиз бошчилигидаги ҳукумат Ватанини гуллаб-яшнатиш йўлида...

Шокир. Ҳай-ҳай-ҳай... Эшмаматов! Эсингиз жойидами? Атрофга қаранг! Неча киши ўтирибмиз?.. Инсоф қилинг! “Юртбоши”, “Ватан”, “халқ” билан қачон сизнинг ишингиз бўлган. Бечора Шўро даврида ҳам гапни кўпиртириб, ўзингизни ишингизни битириб юравергансиз. Сизнинг шиорингиз зўр: Лўлини эшагини суғор, пулини ол!.. Ҳеч бўлмаса, мени олдимда уялинг! Иккаламиз қилаётган гапларни она-Ватан билиб қолса, пешонамиздан отади-ку!

Эшмаматов (*иккиланиброк*). Мен барибир Ватанимиз Ўзбекистон учун ичман!

Шокир. Э, одамни сиз билан ичгиси ҳам келмайди. Сизлар билан ўтирсам худди шайтон билан ўтирганга ўхшайман!

## 4

Ховли. Чол каравотда ёнбошлаб Беғам билан суҳбат қиляпти.

Чол. Келин, худди фариштага ўхшайсан. Одамнинг ўнг елкасида жаъми яхшиликка “омин” деб турадиган фаришта бўлар экан — худди ўшанинг ўзисан. Нима истасам, “омин” дейсан — муҳайё бўлади... Мана, кийикўтига ҳам етказдинг... Тоққа бориб келибсан-а! Чарчамадингми?

Беғам. Аксинча, чарчоғим чиқди, бобожон. Қирларда бир яхши шамол. Тоғлардан арчанинг, яна аллақандай гиёҳларнинг бўйи гуркираб турибди. Ҳаво бирам тоза!..

Чол. Болалигимда, олти-етти ёшлар эдим чамаси, Наврўз ўтар-ўтмас қаттиқ касал бўлиб қолдим. Иссиғим баланд. Ташқарида момогулдирак гуриллайди, чақмоқ чақади... Ака-укаларим кечкурун уйга устлари шалаббо бўлиб келишади. Қўлларида гоҳ кўзиқорин, гоҳ бойчечак... Уларга ҳавасим келади, уларга кўшилиб, югуриб дала-даштга чиқсам дейман... Бир кун чидай олмадим. Тонг саҳар, энам сигирни подага кўшгани кетганларида, гандираклар турдим, далага чиқдим. Ипор излаб, адирнинг этагига жўнадим. Боришга бордим, келишда мадорим кетиб қалтирай бошладим. Уйдагилар йўқлигимни пайқашиб, излашга тушишган экан. Олисида энамнинг қорасини кўрган заҳоти йиқилдим... Кўтариб уйга элтишди. Ҳамма гапни эшитиб турибман, ҳамма нарсани сезиб турибман, лекин кўзимни очолмайман. Кўшни кампир кириб, “болани тамом қилибсизлар”, деб чиқиб кетди. Аммо ўзи шифо берса, ҳеч гап эмас экан, икки ҳафтада оёққа туриб кетдим. Раҳматли энам ипорга бориб касал бўлганим учун ният қилганлар эканми, бир кун “юр, ипорга борамиз”, деб қолдилар. Бошига дард тушса, бола ҳам аллатовур бўлиб қолар экан. Ўшанда ипорларни узгим келмади. Бир гуллаб турган ипорга энгашдим-да, ҳидладим. Шунда агар ўлиб кетганимда, бу ипорларнинг бўйини ҳеч қачон тўйиб ҳидлаёлмаслигимни тасаввур қилдим. Ўша йил баҳор ҳам баҳор бўлганди-да! Ўту ўлан айқашиб ётибди. Жаъми гуллар худо яратган барча рангларда гуллаган. Шамол турса, дашт тўлқин отади! Ҳалиги тасаввурдан кўзим ёшланиб, ипорнинг баргларига лабимни босдим. Энам ҳаммасини кўриб, тушуниб турган эканлар. Югуриб келиб, тиз чўкдилар-да, маҳкам кучоқладилар... Раҳматлик йиғлайдилар — ўпадилар, йиғлайдилар — ўпадилар...

Беғам чолнинг гапини тинглаб, ховли ўртасида қотиб туради. Чол хаёлга толади. Сукунат.

Беғам. Яхши одам эканлар...

Чол. Ким?

Беғам. Онангиз-да.

Чол. Табаррук эдилар.

Беғам. У киши... сизни ҳеч урганмилар?

Чол (*кулмсираб*). Китоб ўқиган шаҳарлик келинимнинг саволини қаранг! Урганлар. Икки марта урганлар. Ўзимдан ўтган... Икки марта ҳам укаларимни урган учун... “Ўзингдан кучсизни яна урасанми” деб роса орқамга туширганлар... Ўзидан кучсизни хафа қилиш гуноҳ эканлиги ўшанда бир умр ёдимда қолган... Э, ҳаммаси ўтди-кетди.

Беғам. Мени болалигимда ҳеч ким ургани йўқ. Аммам “акамдан қолган ёдгорим” деб эркалаганлари-эркалаган эдилар...

Чол. Беназир аёл экан.

Сукунат. Беғам кўзгалмоқчи бўлади.

Чол. Шошма... Агар менга бир гап бўлиб қолса, сен “отам” деб йиғлагин, нордай уч ўғлим-ку сўнгагимни ерда қолдирмайди, аммо қизим йўқ... Отанинг азасини қизи обод қилади... Тушундингми?... Саодат келинга ҳам тайинлаганман.

Беғам. (*Овозини титратмасликка тиришиб*.) Ҳа... Тушундим, бобожон!.. Фақат ундай деманг!.. Тузалиб кетасиз...

Чол. Ўлим ҳар бир кишининг бошида бор, қизим. Кези келганда айтдим-қўйдим-да... Насиб қилса, Самарқандга бир бориб келсам... Кейин омонатини топшириб кетавераман...

Беғам. Насиб қилади, бобожон, насиб қилади...

Чол. Айтганинг келсин.

Саодат чиқади.

Чол. Саодат, чарчамадингми, қизим. Чой-пой ичиб ол... Ўзингни кўп ҳам уринтирма...

Саодат. Хамир қориб ташлай, кейин бир йўла ўтирарман.

Чол. Ҳозир хамир қормоқчимисан? Қўй шу хамирингни. Бир кун-икки кун дўкондан нон олиб келиб турсаларинг ҳам бўлади.

Саодат. Уйнинг нони бошқача бўлади, бобо. Меҳмонлар келган. Жайдари нондан татиб кўришсин.

Чол. Нон ёпаман дейсан, кир юваман дейсан, умрнинг ўтганини билмай қола-сан, қизим. Мен сенга айтсам, одам боласи булоқ бўлиб дунёга келар экан. Булоқ-ман дер экану, қараса, жилга эмиш. Булоқман дер экану, бир қараса, дарё бўлибди. Булоқман дер экану, бундоқ қараса... денгизга — умрнинг сўнгига ҳам етиб келибди. Шунда — икки соҳил орасидан чиқмасдан, нимагадир орзиқиб, ниманидир кутиб, фақат юрганини сезиб қоларкан. Армон деган ҳасрат ўшанда пайдо бўлади, болам! Орқага қайтиб бўлмаса — умр ўтган-кетган... Шуларни ўйлаб баъзан сизларга бир гапларни айтгим келади. Аммо ичдаги дард сўзга айланавермас экан. Кейин айтган билан тушунасизларми, йўқми... Инсон зоти борки, ўзи бориб бошини деворга урмагунча, бировдан ўтганини англамайди.

Беғам. Сиз ўксинманг, бобожон. Сизнинг умрингиз бекор ўтмаган.

Чол. Ҳамма одамни ҳам етмаган нарсаси бўлади-да... Мен бу жойга кўчиб келганимда, қорайган бир дарахт йўқ эди. Боғ қилдим. Чагананинг атрофидаги чексиз-чегарасиз боғларнинг ҳаммасини мен бош бўлиб эктирганман, кўкартирганман. Илк мевасини татиб кўрганда қувонганларим!.. Шу жойларни обод қиламан деб туман марказини ҳисобга олмасак, ҳеч жойга чиққанам йўқ. Мана, Самарқанд... Бир қадамлик йўл. Ишдан қутулиб шуниям кўролмадим-э.

Саодат. Худо хоҳласа, энди кўрасиз! Кеча ўғилларингиз — ака-укалар ўтиришиб роса маслаҳат қилишди. Раис ўғлингиз Жаҳонгаштани роса мақтади. “Яхши ният қилибсан. Отамдан биз ололмаган дуо насиб этса сенга насиб қилади”, деб олқади.

Чол. Жўрабойни дарди кўп... Умри узун бўлсин.

Саодат. Жаҳонгаштани айтмайсизми? Самарқандда сизни энг қимматбаҳо — четдан келадиган пошшолар турадиган меҳмонхонага жойлаштирармишлар...

Беғам. Нимага жойлаштирамас эканлар, жойлаштирадилар. Ҳеч бўлмаса, оталарини дуоларини олишлари керак-ку.

Чол (*хаёлланиб*). Барака топишсин... Самарқандга бориб, яхшиларнинг қадам-жоларини бир зиёрат этсам, бу ёруғ дунёда армоним қолмасди.

Саодат (*беихтиёр*). Самарқандларни мен ҳам бир кўрсам... Телевизорда кўрсатишади... Бирам чиройли... Байрамларида осмонларга шундай мушаклар отишади... Осмонга гулдасталар сочиб ташлаганга ўхшайди...

Чол Саодатни биринчи кўргандай аллатовур бўлиб қарайди.

Чол. Ичкари кириб бир оз дам олай...

Икки келин чолнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб эшиккача борадилар.

Беғам. Опа, Самарқандни кўргингиз келаётган бўлса... юринг эртага биз билан... Кейин Тошкентга борамиз. Тошкентни роса томоша қилдираман...

Саодат. Айланай Беғамхон! Бу рўзгорни кимга ташлаб кетаман. Бу рўзгорнинг ғори мени ютиб юборган, эгачим...

Сукунат. Иккаласи бир ҳолда турадилар.

Беғам. Бу телефон курғур ҳам гунг бўлиб қолди... Опа, ичимга чироқ ёқса ёримайди...

Саодат. Нима гап ўзи...

Беғам. Мен ўзим бесабр аёлман. Биров бир хабарни кеча етказмоқчи эди. Дараги бўлмапти. Сиқилганимдан юрагим ёрилиб кетай деяпти.

Саодат. Беғамхон! Ой эгачим! Хавотир олманг! Дараги бўлади. Ё бир мушкулкушод қилиб юборайми? (*Бирдан телефон жириглайди.*) Айтмадимми! Мушкулкушодбимдан айланай, номларини тилга олганимдан...

Беғам югуриб бориб телефонни олади.

Беғам. Алло! Алло! Ҳа, Жўра аканинг уйлари... (*бўшашиб*). Опа, Бўри акани сўрашпти.

Саодат. “Йўқ” денг. Адашиб тушишибди.

Беғам. Кечирасиз, бу бошқа кишининг уйи...

Болтабоев боғ эшикдан киради.

Болтабоев. Телефон бўлмади, янгалар?

Беғам (*йиғлаб*). Бўлмади! Бўлмади!..

## 5

Боғ. Базм давом этмоқда. Энди Учувчи ва Хорижлик ҳам ўтирибдилар.

Шокир. Бу чаганаликларнинг илдиз отмаган жойи йўқ. Америкада ҳам томир отишипти-я. Мен сиз сўраган отанинг ўғиллари бўламан. Исми — Шокир. Бу киши туманнинг ҳоқими Эшмаматов ака. Америкачасига айтсак, губернаторми, мэрми, шунга ўхшаш катта одам.

Учувчи. Мен Самарқанддаги авиаотрядда вертолёт учувчисиман. Мен ҳам чаганаликман. Шу ерда мактабни тугатганман. Кориз гузарданман... Америкадан келган меҳмон билан биз икки ака-уканинг неваралари эканмиз. Топишганимиздан кейин, суриштириб, шу қарорга келдик. Иسمу шарифлари Муҳаммад Чагана.

Хорижлик (*у алақандай шарқ тилининг нуқси урган ўзбек тилида салмоқлаб, ҳар бир сўзда тўхтаб сўзлайди*). Отамиз қишлоғимизнинг номини фарзандлар унитиб юбормасинлар ниятида исму шарифимизга Чаганани ҳам қўшганлар.

Учувчи. Бу кишини қишлоғимизга келаётганларини эшитиб, мен ҳам ҳамма ишни йиғиштирдим-да, эргашиб келавердим. Отангизни бир кўрмоқ ниятим бор эди.

Шокир. Бизнинг ота машҳур-да, учувчилар ҳам осмонларини ташлаб, ҳузурларига ташриф буюрадилар.

Учувчи. Отангиз табаррук одам. Менга бир яхшиликлари ўтган... Ана шунга-ям ўттиз йил бўлибди! Вақтнинг ўтишини қаранг! Амакини бир кўриб кўнгилларини олай деб юрибман. Охир мана, Муҳаммад ака билан топишганимизда, насиб қиладиган бўлиб турибди.

Хорижлик. Биз асли чаганаликмиз. Ота-бобомизнинг киндик қони тўкилган тупроқ — шу жой. Мен Афғонистонга кетганимизда уч ойлик чақалоқ эканман. Отамни Шўролар қамашган. Ушанда “тилла топ” деб ўзбекни қама-қама қилишган экан. Қариндошлар маслаҳатлашиб Афғонга кетишмоқни ихтиёр этишган. Кечаси битта-битта “Ё Афғонистон, қайдасан?” деб кетишаверишган. Мен ҳам онамни қўлида мусофир бўлиб кетганман... Аввал Афғонистонда яшадик. Кейин Маккада ўн беш йил бўлдик, ҳозир Америкада истеъкомат қиляпмиз...

Эшмаматов. Ватани соғиниб келибсиз-да, Мустақиллик шарофатидан...

Хорижлик. Соғинчдан гапирманг! Ҳаммани Ватани бор — бизнинг Ватанимиз йўқ эди... Фарангистон бир қадам йўл, Жапон бир қадам йўл. Фақат бизнинг Ватанга йўл йўқ. Умр бўйи юр — етолмайсан. Қанчадан-қанча одам “Ватан, Ватан” деб қон йиғлаб, ўлиб кетди... Маккада бир Музаффар махсум деган одам бор эди. Ўша, “Шўро барибир йўқ бўлади. Одамларга шунча жабр-зулм ўтказган салтанатни парвардигори эгам соғ қолдирмайди. Агар Ватан озодликка эришганини эшитсам, оёқ-қўлим шол бўлиб ётган эрсам ҳам, Ватан сари ўн қадам ўрмалаб, сўнг ўламан”, деб ғурур билан лутф этардилар. Истиқдолни мен Америкада эшитдим. Маккалик

биродарларимизнинг айтишларича, бу мужда етганда, Музаффар махсум жон узаётган эканлар. Қулоқларига қичқириб айтишибди. “Жон бераётган бечоранинг кўзи ярқ очилди — худди пайғамбарни кўрган одамнинг кўзидай ярақлаб кетди”, дейишади.

**Эшмаматов.** Шу гапингиз тўғри эмас. Одамлар Маккага бориб ўлишни орзу қилишади.

**Шокир.** Муҳаммад ака, мана шу Эшмаматов жуда мусулмон одам. Кунни тоатибодатда ўтади. Бировни ҳақиқага хиёнат қилмаган. Тумандаги одамларни муродмақсадига етказиб, коммунизм... кечирасиз... Америкадан ҳам ўтказиб, бозор иқтисоди қилиб юборди. Энди бир орзуси қолган — Маккага бориб ўлмоқчи...

**Хорижлик** (*Шокирнинг оҳангини англамай*). Муродларига етсинлар... Одамнинг кўнгли худого яқин бўлса, ҳамма жой Макка...

**Шокир.** Қишлоққа меҳмонга келиб яхши қилибсиз...

**Хорижлик.** Онам раҳматлик Чаганадан кўп ҳикоя қилар эдилар. “Чагананинг тўрт тарафини тоғ ўраб турибди. Ҳовлимиз Чаганани кесиб ўтган катта сойнинг ёқасида. Уйимиз Чаганандаги энг кўркам уй. Ҳовузи бор. Теграси тол”... У-бу жойга кириб чиқдик, ҳеч ким билмади. Одамлар, билса, сизнинг отангиз билишини айтишди.

**Шокир.** Бизнинг ота ҳамма нарсани билади!

Эшикда чол кўринади. Бошида салла. Бошдан-оёқ оқ кийимда: яктаги ҳам оқ. Қўлида ҳасса. У шу туришида, пайғамбаргами-ей, авлиёгами-ей ўхшайди. Бозорбоев чолни ортидан ҳозиргина халқни қойил қилган сеҳргардай, икки қўлини ёйиб, қувонч билан юриб келяпти. Ҳамма ўрнидан туради.

**Бозорбоев.** Мана, бобой соғ-саломатлар! Бир “куф-суф” дедим-да, касалларидан фориг қилиб, меҳмонлар истиқболига олиб чиқяпман!

**Шокир.** Э худого шукур, ота! Ўзингиз юриб боққа чиқибсиз-а! Келинг! Келинг!

Чол бирин-кетин ҳамма билан қўл олишиб, **Хорижлик** ва **Учувчи** билан кучоқлашиб кўришади. Кейин стол атрофига ўлтироқчи бўлади, аммо дастурхондаги ичимликларга кўзи тушгач, нарироққа стул қўйишни ишора қилади. Учувчи чаққон туриб икки стулни олиб, нарироққа қўяди. Бирига чолни ўтказиб, иккинчисига ўзи ўтиради.

**Эшмаматов.** Ҳеч касалга ўхшамайсиз. Туманимизнинг пешқадам меҳнат фахрийси “касалман” деб ётаверса, ислохотларни амалга оширишда раҳбариятга ким ёрдам беради! Бу ёшларни сизга ўхшаган фахрийларимиз бошқариб турса, бозор иқтисодига тезроқ кириб борамиз. Доим соғ бўлинг!

**Чол.** Қуллуқ, райкум улум, қуллуқ!

**Бозорбоев.** Эшмаматов акамлар, райком эмас, туманимизнинг ҳокими бўладилар... Райком энди қолиб кетди!

**Чол.** Майли, ким бўлсалар ҳам райкумлар-да!.. Бугун тузукман... Самарқандга сафарга боришимизни эшитиб, бирдан енгил тортдим... Меҳмонлар йўқлаган эканлар, ўзим юриб чиқмасам, уят бўлади деб... (*Хорижликка*.) Хуш келибсиз!

**Хорижлик.** Хушвақт бўлинг! Бу Самарқандга дам олиш кунлари тушиб турсаларинг керак-да?

**Чол.** (*Қулиб*.) Бир умр меҳнат қилиб, дам олиш куним энди келганга ўхшайди, меҳмон. Насиб этса, Самарқандга биринчи боришим бўлади.

**Хорижлик.** Тушунмадим... Қайси Самарқандни айтяпсиз?

**Шокир.** Меҳмон, ажабланманг, ўша Амир Темирнинг пойтахти Самарқандни айтяпмиз...

**Хорижлик.** Самарқанд бир қадам йўл-ку! Наҳотки... Баракалла-э сизларга!..

**Шокир.** Э, бизнинг халқ, меҳмон, қўйдай гап. Қорни тўйса, иссиқда эриб ётаверади. Фақат сўйишаётганда бир “ба-а” дейди, холос. Оёқ-қўлини боғлагунча ҳам индамайди. “Мени оёқ-қўлимни боғлаяпти-ку” деб ўйлаб ҳам кўрмайди. Фақат бўғзи шартта кесиб ташлангандан кейин, жонҳолатда типирчилайдилар... Мен Америкага ҳар борганимда қойил қоламан. Битта хўжайин бор. Қонун! Бизда қонун ёзганларни ўзи қонунни бузади. Мана, иккита қонунбузар ўтирибди! Халқининг бошида нима савдо борлиги билан бир тийинлик ишлари йўқ! Чўнтаклари тўлса бўлди!

Эшмаматов. Сиз ўзингиз халқни кўп ўйлайсиз-да, Шокиржон! Бошқа ишингиз йўқ, топ-тоза имонингизни устида ёстани-и-иб, фақат халқни ўйлайсиз!

Шокир. Сен итдан тарқаганлардан менинг фарқим шуки, мен ўзимни кимлигимни яширмайман. Ичим билан ташим бир. Сен укағарларга ўхшаб артист эмасман! Бозорбоев! Сени нимага юборган эдим! Телефон қилишдими, йўқми?

Бозорбоев. Сўрадим... Қилишмапти...

Чол. Шокир! Сен бегона юртларда юравериб... ўзингни сал ташлаб юборибсан... Меҳмонларни олдида, оғзингга қараб гапир, болам.

Учувчи. *(Гапни чалғитиб.)* Ота, акам сизни йўқлаб келганлар...

Чол. Нима хизматлари бўлса, бош устига.

Хорижлик. Биз ғамхона юртларга кетишимиздан аввал шу Чаганада ҳовлимиз бўлган экан. Худо соҳиб, агар омон қолган бўлса, бир кўриб тавоб қилсам деган ниятда...

Чол. Кимларнинг авлодидан бўласиз?

Хорижлик. Бобомни Абдусамат тўқсоба дер эканлар. Падали бузрукворим Тангрикулбек...

Чол. Ана гапу, мана гап!.. Тангрикулбекдан туёқ қолган экан-да!.. У, билишимча, ўттиз биринчи йил йўқ бўлиб кетган. “Отишибди”, деб гапириб юришди... Йигирма бир ёшларида кетди валлажат!.. Мен у кишидан етти ёш кичикман... Сўйинчини ҳозирлай беринг, меҳмон! Сизларнинг ҳовлингиз бор!

Хорижлик *(ҳовлиқиб ўрнидан туради)*. Қасрда?

Чол. Ўтиринг! Ўтиринг...

Бозорбоев. Чаганада қадимги уйлар қолмади ҳисоб...

Чол. Абдусамат Тўқсобанинг ҳовлилари қолган. Раҳматлик боболари ҳавас билан қурдирган эдилар. Раҳмат калнинг улини идорасини оти нима?

Эшмаматов. “Заготзерно”ни айтяпсизми?

Чол. Худди шу идора жойлашган иморат — Абдусамат тўқсобанинг ҳовлиси!

Хорижлик. Ҳовузиям борми?

Чол. Бор!

Хорижлик. Теграсида толлари...

Чол. Кучоққа сигмайдиган толлари бор!

Хорижлик *(кўзи ёшланиб)*. Етказганингга шукур! Энамнинг орзуларини ўнгимда кўрадиган бўлдим... Бизга узр! *(Учувчига.)* Бўлинг, кейин келиб ўтирамиз... Ота, дастурхонга бир фотиҳа ўқинг!

Эшмаматов. Меҳмон, шошманг... Бу... қизиқ бўлди-ку! Янги тижорат бозори курамиз деб...

Хорижлик *(чўчиб)*. Ҳоқим ака, биз борайлик...

Эшмаматов. Қаёққа борасиз? Янги тижорат бозори қурилишини бошлаганмиз. “Заготзерно”нинг иморати шу бозор қуриладиган жойда экан. Ўн беш кун бўлди — бузиб юбордик...

Хорижлик. Ўн беш кун!.. Парвардигор! Кароматингдан!..

*Сукунат.*

Шокир *(хаҳолаб кулади)*. Меҳмон, Эшмаматовдан хафа бўлманг. Бу киши одамларнинг орзусини бузиш бўйича мутахассис. Коммунист чоғларида “коммунизмга элтаман” деб одамларни эргаштириб жўнаганлар. Кейин халққа шамата-лоқни кўрсатдилар-да, “мамлакатни қайта курамиз”, деб энг шимариб ўртага тушдилар. Энди ҳамма ишониб, ширин орзу-хаёллар сураётган пайтда, “бозор иқтисоди сари олға” деб югурдилар... Энди Абдусамат тўқсобанинг ҳовлисини бузиб, роҳат қилиб ўтирибдилар...

## 6

Ҳовли. Қосимни Салима суяб киради.

Қосим. Барибир касал бўлиш яхши! Ҳеч бўлмаса, суяб юришади... Меҳрибонликлари учун раҳмат...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

116

Салима. Юринг, каравотга ётинг.

Қосим. Энди бошимда алла айтиб турадиган энага топиб берсангиз. Худди Пушкиндай ухлаб қоламан. Пушкиннинг худди ўзидай. Тушимда “узоқ соҳил ва ўзга ҳаёт”ни ҳам кўришим мумкин. Тушимда “узоқ соҳил ва ўзга ҳаёт”нинг қоқ ўртасига бориб, барча дарду ташвишлардан форум бўлганимча, осмонда қушдай учиб юришим мумкин. Аммо, мана бу — сизларнинг соҳилларингизга қайрилиб қарамайман. Чунки қайрилиб қарасам, бир томчи ёшга айланиб, Салима, сенинг ёноқларингга томаман.

Салима. Мени юрагимга аллақачон ёш бўлиб томгансиз. Менга қаранг, кўз ёшдан нима фарқим бор?

Қосим. Иккаламизнинг ҳам кўз ёшдан фарқимиз йўқ, Салима!

Салима. Илоҳ, хор бўлманг, аммо мени хор қилдингиз!

Қосим. Сен мени хор қилдинг, Салима! Сен мени хорликдан ҳам хор қилдинг. Юрагимга қара, зўриққанидан парчаланиб кетай деяпти... Парвардигордан кейин энг яхши кўрган одамим — сен! Ҳар кун намоз ўқиётганимда сени ҳақинга ҳам дуо қиламан. “Қодир эгам, дейман, шу аёлни бахтиёр қил дейман!” Мен уни яхши кўраман дейман! Мени бандам деб билсанг, шу аёлни ўксинтирма дейман! Ҳар бир заррам билан, ҳар бир ҳужайрам билан, руҳимнинг ҳар бир тола ёруғи билан сени олқайман! Яна нима қилай, Салима!

Салима. Мен сизни деб уяту ҳаёни йўқотдим!.. Тўққиз йил бўлди, оромим йўқ! Сизни деб ҳамма нарсамдан кечдим! Ота-онамни юзини ерга қаратдим! Оиламдан воз кечдим! Эримдан ажралдим!.. Мана, орқангиздан шармандаликни бўйнимга олиб, эргашиб юрибман! Ёлворама! Бандимдан узилай-узилай деб турибман! Тўқилмасимдан олинг мени! Хотинликка олмасангиз, канизликка олинг! Чўриңгиз бўлай!..

Беғам ва Саодат кирадилар.

Қосим. Ана, янгалар келишди! Энди тўйни бошласак ҳам бўлади...

Саодат. Афғон, сизга нима бўлди? Нега рангингиз оппоқ? Салимахон, тинчликми?

Салима. Ўзларидан сўранг!.. Қон берганмишлар!.. Қизлар мени чақириб чиқишди. Борсам, қон топширган сахий йиқилиб ётибди... “Ҳам қўшнисисан, ҳам ҳамширасан — қарайсан”, деб мени ҳамроҳ қилиб юборишди...

Саодат (Қосимга). Ақангизни чақиртирайми?

Қосим (Саодатга). Янга... Шаҳарлик келинойимни қўрқитиб шовқин солманг-да!

Салима. Сиз ҳам ҳаммани қўрқитиб юрманг!

Қосим. Гуноҳқормиз!

Беғам. Нима бўлди ўзи? Тушунтиринглар!.. Қалтириб кетяпман.

Қосим. Э келинойи, нимага қалтирайсиз. Янга, тинчланинг. Ҳозир бир босидан гапириб бераман! Фақат гап ўртада — акаларим билмай қўя қолишсин... Мен... қон бердим.

Беғам (ҳаяжонланиб). Кимга?

Қосим. Билмайман кимга.

Саодат. Афанди Афғон қайнағам...

Қосим. Кўчадан ўтиб кетаётиб, симёғочга ёпиштириб қўйилган: “Азиз фуқаролар! Донорлик — эзгу ишдир. Ҳар томчи қонингиз кимнидир ҳаётини сақлаб қолади” деган эълонни ўқидим-да... Қон топширдим. Менга бу эълондан икки жумла ёқди. “Азиз фуқаро!” деб ўқидиму мурожаатнинг самимийлигидан кўзларимга ёш келиб кетди. Чиндан “азиз фуқаролар” қаторига қўшилгим келди. Кейин “Ҳаёт” сўзи... Ҳаёт! Қандай буюк сўз! Мен — Қосим энди ҳаётни асраб қоламан!..

Саодат. Афғон, ўзингиз аранг юрибсиз, сизда ортиқча қон нима қилади...

Қосим. Чиндан исталса, ортиқча қон топилади... Аммо энг муҳим гал бошқа жойда... Энди мен мангу яшашим мумкин! Масалан Навоийдай, Бобирдай... Улар одамларнинг юрагида яшасалар, мен томирларида яшайман.

Беғам. Сиз... Ғомирларда?..

Қосим. Ҳа, меъ! Янга! Келинойи! Салима! Билиб қўйинглар, бу Афғоннинг қони тоза! Мени ҳеч кимнинг олдида уялтириб қўймайди... Тасаввур қилинг, ме-

нинг қоним махсус жойларда авайлаб сақланади. Масалан, олтинни қандай асрашса... Кейин бир кечаси — менга бу воқеа негадир кечаси бўладигандай туйиляпти — қонсираб ётган беморга қонимни қуйишади. Менинг қоним, тушуняпсизми, менинг қоним беморнинг вужудига янги ҳаёт олиб киради! У яшайверади, яшайверади! Мен ўлиб кетсам ҳам у яшайверади! Қоним ундан фарзандига ўтади. Фарзандидан неварасига ўтади, неварасидан чеварасига, эварасига... Хуллас, мен мангу яшайман! Устидан кулган айёр дунёдан Қосим афғон шу тарзда ўч олди! Бопладим уни! Мени енголмади бировга бир кун бахт берса, ўн ҳафта бебахтлик улашадиган дунёларинг...

Б е г а м . У ҳаммамизнинг дунёмиз, Афғон, ҳаммамизнинг дунёмиз...

У беихтиёр телефонга қарайди. Бориб телефонни ушлайди. Шу ҳолда қотиб туради-да, йиғлаб юборади.

## 7

Бог. Эшмаматовдан бошқа олдинги саҳнадагиларнинг ҳаммаси шу ерда. Ш о к и р билан Х о р и ж л и к боғнинг тўрида гаплашиб туришибди. Б о з о р б о е в уларнинг суҳбатига кўшила олмасдан нарироқда айланиб турибди. Ч о л , Ж ў р а ва У ч у в ч и алоҳида гурунглашяптилар.

Ж ў р а . Ота, бу киши сизни танир эканлар!

У ч у в ч и . Амаки, мен сизни танийман.

Ж ў р а . Бу кишини танидингизми?

Ч о л . Қарилик-да, болам, кўз қурғур...

У ч у в ч и . Мени танийсиз, амаки... Кўргансиз...

Ч о л . Шошма... Шошма...

У ч у в ч и . Танидингизми?

Ч о л . Ешлар тез ўсади, болам. Ойда, йилда кўзим тушиб турганларни танийман.

У ч у в ч и . Менга кўзингиз тушмаганига ўттиз йил бўлди. Мени олтмиш еттинчи йил, қовун пишиғида — бозорда кўргансиз.

Ч о л . Э, шунақами?

Ж ў р а (кулиб). Яқинда танишган экансизлар...

У ч у в ч и . Энди эсладингизми?

Ч о л . Кечирасан, болам...

У ч у в ч и . Менга қовун олиб бергансиз...

Ч о л . Эллик саккизинчи йил... Эллик саккизинчи йил...

У ч у в ч и . Қовун сотувчини эсланг... Ориқ, кўзлари нурсиз одам эди... Танимадингиз, амаки, танимадингиз... (Жўрага.) Олтмиш еттинчи йил баҳорда отам қазо қилган эдилар. Беш бола онам билан қолдик. Болаларнинг энг каттаси мен. Мен ҳам нечага кирганман? Ўн тўртга! Отамизга суяниб яшаганмиз — ўзимизни бу ёққа урамиз, у ёққа урамиз... Онам бирдан чўкиб, камгап бўлиб қолдилар. Баъзан қилаётган ишларидан тўхтаб, бир нуқтага тикилиб қолардилар. Кўзларига қарасам, жиққа ёш... Қовун пишиғига келиб, отамнинг гуссаси онамни йиқитди. Тушунарсиз бир касалга мубтало бўлдилар... Бир кун ётган жойларида қўлимга бир сўм тутқаздиларда, “Қовунга кўнглим кетяпти, болам, бозорга чиқиб кел”, дедилар. Ҳозир ҳам эсимда,ғижимланган, эски бир сўмлик. Тернинг ҳиди келарди... Хуллас, бозорга бордим... Кўзимга яхши кўринган битта қовунни танлаб, бир сўмни сотувчига узатдим. Сотувчи кўзимга бир қараб: “Бор, тошингни тер”, деди.

Ж ў р а . Вой, уйинг куйгур-эй! Ўша пайтда ҳам бор экан-да! Буларнинг уруғи қачон қуриydi...

Ч о л . Жўравой, қизишма...

У ч у в ч и . Савдолашган ҳам бўлдим, ялиндим ҳам — бермади, номард. Хўрлигим келиб кетди. Йиғлаб юбордим... Отангиз четдан бу машмашани кузатиб турган эканлар. Шитоб билан келиб, сотувчининг қўлидан қовунни шартта юлиб олдилар-да, менга тутқаздилар. Худди совуқ қотгандай қалтирайдилар денг... Бир даста пулни ҳалиги шўрликнинг тумшугига тикиб уриша кетдилар, уриша кетдилар...



“Қанча пул керак сенга! Инсофинг борми? Кошки шу гўдакнинг бир қатра ёшига арзисанг...”

Жўра. Бизнинг ота молодец!

Учувчи. Энди танидингизми, амаки?

Чол. Эсим қурсин, болам, эсимда қолмапти... (Ганни буриб.) Хизматлар қа-  
ерда?

Учувчи. Самарқандда...

Чол. Ана холос! Мен ҳам Самарқандга кетяпман, болам. Барака топгур Шо-  
киржон, “бўлинг, тез кетдик”, деб турибди. Улуғларнинг қадамжоларини зиёрат  
қилмоқчиман...

Учувчи. Эшитдим, ота, эшитдим... Яхши ўйлабсизлар! Самарқанд зўр жой!  
Бизнинг тирик тарихимиз!

Чол. Регистонни, Гўри Амирни, Шоҳизиндани... — ҳаммасини бир айланиб  
кўрмоқчиман...

Учувчи. Амаки, уларни юриб эмас, учиб томоша қилмоқ керак. Қадимги  
бинолар осмондан жуда гўзал кўринади. Атрофда кўп қаватли, замонавий иморат-  
лар, асфальт кўчалар, машиналар... Улар эса худди ўтмишдан сузиб келган кема-  
ларга ўхшайдилар. Гўё қадимий салобатларидан, залворларидан ўзларини ноқулай  
сезаётгандай хомуш турадилар... Шошманг, кўнглимда бир яхши ният туғилди...  
Ҳозир туғилди!.. Амаки, сизни ўзим Самарқандга олиб бораман. Кейин сизни вер-  
толётимга чиқараман-да, осмондан туриб Самарқандни кўрсатаман. Тасаввур қилинг,  
осмондан туриб Самарқандни томоша қиласиз! Ўшанда осмондан Самарқандни  
кўриш бошқача эканлигига ўзингиз ҳам амин бўласиз. Ерда юргингиз келмай қо-  
лади.

Чол. Қуллуқ, болам, қуллуқ! Ҳимматли йигит экансан! Аммо Шокирнинг иши  
битиши билан жўнайдиған бўлиб турибмиз...

Жўра. Дўстим, ҳақиқатдан ҳам учувчи экансиз. Мен ҳам бу дунёнинг ишлари-  
га бир осмондан қарашим керак... Жуда ичида яшяпман-да!.. Хоҳламасам ҳам те-  
гиб кетаман, истамасам ҳам устимга ўзи бостириб келади...

Учувчи. Биз ҳам ерга тушиб турамиз... Фақат осмонда яшашга керосин ҳар  
сафар етмай қолади. Осмоннинг ҳам нархи баланд... Хуллас, амакини ўзим олиб  
кетаман.

Жўра. Отам бу сафар Шокир билан бормаса бўлмас...

Чол. Шокир оғринади... Болам, ҳали Самарқандга кўп бораман. Сенга ҳам  
навбат тегиб қолар...

Учувчи. Фақат ваъдангизда туринг — сизга Самарқандни осмондан кўрсата-  
ман... Худо хоҳласа, бир атайлаб келаман... (қўзғалади).

## 8

Беғам телефоннинг ёнида ўтирибди. Боғдан Шокир чиқади.

Шокир. Беғам... Нега кўзларинг қизарган? Йиғладингми?

Беғам. Йиғладим.

Шокир. Нега йиғлайсан?

Беғам. Мен сизга турмушга чиқаётганда, бир умр йиғлашни бўйнимга олиб  
чиққанман.

Шокир. Беғам, сени яхши кўраман. Сен эса менга йигирма йилдан буён худ-  
ди ёвга қарагандай қарайсан. Мен билан пинҳона жанг қиласан. Ўзингнинг бир  
чегараларинг бор. У жойга мени яқинлаштирмайсан ҳам...

Беғам. Дадаси, эски гапларни кўзгаманг.

Шокир. Тошдан қаттиқ экансан. Бировни шунча ёмон кўриб, ёнида ҳар кун  
яшашни сендан бошқа ҳеч ким уdda қилолмайди. Бир қарашда шундай мўмин-  
қобил аёлсан. Аммо ичинг... Тош!..

Сукунат.

Беғам. Огоҳлантириб қўяй, сафарда ўғлимга бирор зиён етадиган бўлса...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

119

Шокир. Етмайди!

Беғам. ... Икки кўлим ёқангизда бўлади. Ўзим билан бирга сизни гўргача олиб кетаман.

Шокир. Беғам!.. Оббо!..

Беғам. Энди сиздан бир илтимосим бор. Ўғлим эсон-омон қайтиб келса, ик-каламизни алоҳида яшашимизга рухсат беринг.

Шокир. У менинг ҳам ўғлим!

Беғам. Ўғлингиз нашафурушликдан нарироқда ўссин...

Шокир. Беғам, сенга ҳеч қачон рухсат бермаслигимни биласан-ку!

Беғам. Биламан.

Шокир. Сени яхши кўришимни биласан-ку!.. Воҳ, укағарнинг қизи! Сендан бошқа ҳаммани енгдим. Дунёнинг қайси четига бормай, кўзимга мўлтираб қарашади... Фақат сен таслим бўлмадинг...

Беғам (*овози титраб*). Бирор ҳаракат қилинг! Ўғлимдан нега хабар йўқ. Одам ҳам ўз боласини қорадорифурушларга ишонадими? Сизда юрак қолмаган ўзи.

Шокир. Мен ўғлимни ҳақиқий йигит бўлмоғини истайман... Исроилни ўзининг ҳаракати бор. Каратэдан учинчи қора белбоғ соҳиби; боксдан, ўзбекча курашдан спорт устаси; милтиқ отишдан ҳам шундай... Бировга бурнини қонатиб ўтирмас... Яна бир гап — ҳамма жойда мард ютади.

Беғам. Сизми мард?

Шокир. Мардлигим учун ҳам мендан нафратланадиган аёлни бир умр хотин қилиб юрибман...

У боққа кириб кетади. Тоғора кўтарган Саодат саҳнага киради.

Саодат. Беғамхон! Жаҳонгашта билан уришдингиз-а... Уришманг. Шундай одам билан ҳам уришасизми? Еганингиз олдингизда, смаганингиз орқангизда, устингизда кийимларнинг асили, бунинг устига эрингиз қош-қобоғингизга қараб турса...

Беғам. Опажон... Опа!.. (*Титраб-қақшаб ўзини Саодатнинг елкасига ташлайди. Саодат Беғамни бир ажиб меҳрда овутади*). Мен уни ёмон кўраман, опа...

Саодат. Нега ёмон кўрасиз? Хотин ҳам эрини ёмон кўрадимиз? Яхши кўришиб, Самарқанддай шаҳарларда ўйнаб-кулиб юриб турмуш қилган бўлсаларинг...

Беғам (*ўзини босиб олиб, у ёқ-бу ёғини тартибга соларкан*). Қанақа севги, опа... У... бир ҳайвон-ку!

Саодат. Ойэгачим... Ойэгачим!.. “Астағфируллоҳ” денг!

Беғам. Самарқандда ўқиб юрганымда мени бошқа яхши кўрган одамим бор эди. Қайнагангиз орқамдан эргашиб олди. Яхши гапни ҳам тушунмайди, ёмон гапни ҳам тушунмайди. Ҳеч нарса кўринмайди кўзига. Менинг одамим билан муштлашавериб ҳаммани безор қилди. Ётоқхонадан чиқолмай қолдим. Бир кечаси хонага бир ўзим қолганимда кириб келди... Кучим етмади. “Энди менга тегмасдан иложинг йўқ”, деди кейин. Мен шу иложсизликда орқасидан эргашдим. Ҳозиргача эргашиб юрибман... Яхши кўрган йигитим эртаси келди. Мен Шокиржонни яхши кўришимни, унга турмушга чиқишга розилик берганимни айтдим... Ҳозир ҳам эсимда: турибди менга тикилиб, кўзидан ёши оқяпти, оқяпти... Мен ҳам йиғладим... Шу туришда билмадим, қанча турдик... Сўнг бир оғиз сўз демасдан чиқиб кетди... Ўн йиллардан кейин ўлганини эшитдим... Ичиб-ичиб, жигарини ароққа едириб-едириб ўлибди...

Саодат. Худо раҳмат қилсин...

Беғам. Менинг бир аммамдан бошқа ҳеч кимим йўқ. Дардимни кимга айтаман. Исроилжонга бош қоронғу бўлиб қолган эканман... Тўй ҳам қилмасдан яшаб кеттирдик. Хуллас, шу, опа... Юрибман қандай яшаётганлигимни билмасдан...

Саодат билан Беғам жим қоладилар. Сукунат.

Саодат. Бу дунё савдосининг охирига етиб бўлмайди. Ана, Афғон ҳам юрибди — “оҳ” урса, ўт пуркаб...

Беғам. У кишига нима бўлган, опажон?

Саодат. Афғон бола Самарқанддан ўқишни битириб келган йили кўшнимизнинг қизи Салимага ошиқ бўлиб қолди. Салима мактабни эндигина тамомлаган —

гулдай очилган пайти... Бир қариндошларига унаштирилиб ҳам қўйилган эса Афғон бўлса, Мажнунни ўзи — тоғни талқон қиламан дейди. Салима эса ёшнинг онасининг этагидан чиқолмади... Гапи ерда қолганини сезган Афғон Афғоннинг кўнгалига урушга кетишга ариза ёзди. Айни Салимани тўйи куни, армияга кузатишга берди... Афғонистондан урушни тугатиб чиқар куни Афғон Амударёга тайинланди... Афғонистонда, ярадор бўлипти. Уруш тугагандан кейин озиб-тўзиб кириб келди. Афғоннинг бир кун Афғонни кўчада кўриб қолибди... У ёғи менга қоронғу. Салима эса кўнгалдан ажралди. Отасиникида яшаяпти... Иккови ҳам бир-бирини яхши кўради, аммо бир-бирини масам, нимага турмуш қилмайдилар... Бир-бирини азоблаб юришибди-да... (Афғонларкан). Худо инсофларини берсин...

У ташқарига чиқади. Шокир қайтиб киради.

Шокир. Беғам...

Беғам. Ҳа...

Шокир. Мен сени яхши кўраман.

Беғам. Барака топгур, менга ўғлимни соғ-саломат қайтариб беринг...

## 9

Боғ. Эшмаматов билан Жўра боғда ниманидир қизгин баҳс қилиб, айланиб юришибди.  
Қосим билан Бозорбоев столнинг атрофида.

Бозорбоев. Ука, сенга акаларингнинг ҳурмати, тегинмай юрибмиз... Узинг бир нашаванд бўлсанг... Афғончи аскарларнинг йиғинида мени “нашафурушларнинг бошлиғи — мафия” дебсан-а!.. Ўпкангни бос! Мен сендай афғончиларни кўпни кўрганман!

Қосим. Мен — нашавандман. Биласан. Аммо Афғонистондаги ифлос урушда бўлганингда, фақат нашани эмас, бутун дунёни чекиб юборардинг... Буни сен туншунмайсан.

Бозорбоев. Сизлаб гапир...

Қосим. Ҳозир сенга ўхшаган нашафурушлар эса мендай хасталарни кўпайтирмакчи бўляпсанлар. Чунки сизларга соғ одам керак эмас. Соғ одам ноқулай — ҳуқуқини талаб қилади, озодлик бер дейди, нон бер дейди, камчиликларингни гапирди... Бизни эса бошқариш осон: бир фасл бўлса ҳам озодлик берадиган оғуға — игнанинг учидек қорадорига — бор топганимизни бериб, имонимизни топтаб, ору номусимизни сотамиз... Аммо биз ўзимизга ўхшаганлар кўпаймасин деймиз.

Бозорбоев. Мен бор гапимни айтдим. Қўлларингдан ҳеч нарса келмайди!

Қосим. Сен... Ҳаромни ейвериб семирган чўчқа... Тилингни тий. Ҳамма ёқни сотиб ололаман, деб мақтанаяпсанми? Дунёда ҳақиқат бўлмаса ҳам, бир сен учун ҳақиқатни кўрсатиб қўйиш қўлимдан келади. Пешонангдан отаман!

Бозорбоев. Сенми? Ҳажикиз! Отиш йигитларнинг қўлидан келади.

Қосим. Нима дединг?

Бозорбоев. Рангинг оқариб кетди-ку! Яширин сиринг ошкор бўлиб қолди-ми? Мен билмаган гап йўқ. Шунинг учун айтяпман, жим юр... Менинг ишимга бурнингни тикма...

Қосим. Бозорбоев!.. Иблис экансан!..

Бозорбоев. Қосим! Мен ҳақимда яна бир гап айтсанг, сенинг бу сиринг ҳам ҳамма жойга тарқайди...

Қосим. Бозорбоев. Буни тупроқ қилиб, устидан гарчиллатиб босиб юраман деб ўйлашинг хато... Шу гапларингни бекор гапирдинг... Воҳ, бекор гапирдинг!..

Жўра билан Эшмаматов баҳслашиб столга келиб ўтирадилар.

Жўра. Мен сизнинг ўрнингизда бўлсам, ҳокимликдан бўшаб, бошқа ишимни қилардим.

Эшмаматов. Жўрабой, бир пуфласам учиб кетадиган одамсан... Аммо Шокирбойнинг ҳурмати аяб юрибман... Ўчакишма.

Жўра. Шокирни бунча ҳурмат қилиб қолдиларинг?

Эшмаматов. Шокиржон туманга катта ёрдам бермоқчи. Мармар заводини ҳамкорликда қурмоқчимиз. Фабрикани хорижлик дўстлари билан бирга қайта жиҳозламоқчи... Режалари кўп... Сизга ўхшаб фисқу фасод қилмасдан, укангиз амалий иш билан туманимизга ёрдам беряпти. Яқин келажақда — мустақиллик шарофати билан, Шокиржонга ўхшаб элим деб, юртим деб ёниб яшаётганларнинг саъй-ҳаракати туфайли туманимиз иқтисоди беҳад юксалиб кетади...

Жўра. Бу ишларинг-ку яхши, аммо...

Қосим. Ака, соддасиз, шу гапларга ишониб ўтирибсизми? (*Шокир боққа киради. Бир четга бориб ўтиради, унга ҳеч ким эътибор бермайди*). Акам билан булар шерик...

Бозорбоев. Оғзингни юм!..

Қосим. Булар ҳамма ишларини юз қилиб бўлишди!.. Забт этмаган қасримиз қолмади, деб юришибди ўзларича бу ботирлар. Ҳозир наша бозорининг ишларини йўлга қўйишмоқчи. Бу иккаласи (*Бозорбоев билан Эшмаматовни кўрсатиб*) тоғда кўкнори, наша эктиришади. Етмаганини Тожикистондан тоғ ошириб келишади. Шокир акам эса харидор!

Бозорбоев. Қанжиқ, сенга ҳозиргина нима деган эдим! Оғзингни йиртаман!..

Жўра. Ўв, милиса, онангни!..

Бозорбоев. Сен аралашма!.. Агар Шокирнинг ҳурмати бўлмаса...

Шокир (*даврага яқинлашиб*). Нима бўларди? Айт, мени ҳурматим бўлмаса, нима қилардинг буларни?.. Ҳе, туққанингни!.. (*Болтабоевни ёқасидан ушлаб турғизади-да, қорнига бир уради*). Беш грамм наша билан икки гилза ташлаб бажарадиган ишларинг буларга ўтмайди...

Жўра. Ука... Шокир... Қосимнинг гапи тўғрими?

Шокир. Ака, Қосим нимани билади? Оғзига келганини валдираяпти-да.

Жўра. Ҳали отам тирик. Мен ҳам ўлганим йўқ. Агар бу гаплар рост бўладиган бўлса, хафа бўламан... Ака-укачиликдан ажралиб кетамиз, Шокир.

Бозорбоев. Қосимнинг боши наша чекавериб, айланиб қолган...

Шокир. Сен қўшилма. Ҳали алоҳида гапим бор сен билан... Овга боргим келмай қолди бу машмашалардан сўнг... Толик ҳам... Бемаҳал ўлганини қаранг! (*Толга осик милтиқни олиб*). Бундан ҳам кўнглим қолди... Қосим, мана шу милтиқ сенга. Ҳар хил майда гапларга қулоқ тутгунча, овга чиқ. Кўнглингни ёз... (*милтиқни Қосимга тутқзади*). Зўрми?..

Беғам эшикдан югуриб киради.

Беғам. Телефон!.. Телефон!.. (*Шокирга*.) Сизни сўрашяпти!

Шокирдан бошқа ҳамма ҳовлига йўналди. Қосим қўлидаги милтиққа тикилиб тебранганича ўтиради. Унинг ўйлари узун... Боққа чол чиқади. Қосимга кўзи тушади. Аммо унга бирдам тикилиб тургач, боғнинг тўрига қараб юради. Бир фаслдан сўнг Салима киради.

Салима. Милтиқ қуллуқ бўлсин...

Қосим (*тебраниб*). Қуллуқ... қуллуқ... қуллуқ... қуллуқ.

Салима. Яна келдим.

Қосим. Келавер. Бу дунёда фақат сенинг келишинг учун яшайман...

Салима. Мен бу дунёда фақат сизнинг борлигингиз учун яшайман!..

Қосим. Мен сени кўзларингга термулиш учун яшайман!..

Салима. Мен сизнинг овозингизни эшитиш учун, ёнингизда бир лаҳза мана шундай тик турмоқ учун, қаршингизда дақиқада гуллаб, дақиқада хазон бўлишим учун!.. Фақат сиз, сиз, сиз, сиз учун яшайман!

Қосим. Йўқ! Мен сен учун яшайман. Менинг орзум, аъмолим, армоним, қисматим, бору йўғим — сенсан!..

Салима. Фақат мени кечиринг! Унутинг ҳаммасини! Наҳотки, ёшлигимда ота-онам раъйини қайтаролмаганим учун шунча жазо берсангиз!..

Қосим (*ғайритабиий овозда*). Мен сенга... уйланомайман...

Салима. Нимага? Фурур — иккаламизнинг ҳаётимиздан азизми? Мана, мен ҳамма нарсага тайёр турибман! Мени бағрингизга боссангиз-чи! Суякларимни син-

дириб, бағрингизда эритиб юборсангиз-чи!.. (Бирдан овози пасайиб.) Сизга нима бўлган?!

Қосим. Менга... ёмон... бўлган... Урушда... Афғонистонни ташлаб чиқаётганимизда, Амударёнинг кўпригига етар-етмас мина парчаси теккан...

Салима. Бунга тўққиз йил бўлди! Худога шукур, тупла-тузуксиз...

Қосим. Мен сени яхши кўраман, Салима!.. Ҳозир сенга бир гап айтаман, шу билан...

Салима. Нима “шу билан”?!. Нима “шу билан”?!.

Қосим. Шу билан ёнимга қайтиб келмайсан... Ўша ярадор бўлганимда... Хуллас, энди эрлик қилолмайман!.. Ҳеч кимга — дунёдаги бирор-бир аёлга ҳам эрлик қилолмайман! Кечириб ҳам, кечирмасдан ҳам эрлик қилолмайман! Яхши кўрсам ҳам эрлик қилолмайман, ёмон кўрсам ҳам эрлик қилолмайман!.. Салима! Кет энди! Худо ёрлақагур, тўрт тарафинг қибла!

Салима. (Орқага чекинarkan.) Алдаманг... Жон Қосим ака... Алдаманг...

Қосим. Бор. Бор...

Салима (ундан чекина бораркан, Қосимга бемажолликда қўл чўзиб). Ўзимнинг бебахтим... Бахтиқаром... Бахти қурбонликка сўйилган Қосим акам!.. Мен туфайли урушларда бахтини ёқиб келган суйганим!.. Бу дунёда ўзинг ҳам, мен ҳам хор бўлдик!.. Хазон бўлдик. Иккаламиз ҳам очилмасдан тўкилдик... Боғларимиз ёнди... Тоғларимиз текис бўлди... Бирга юрай десак, ҳатто саҳромиз ҳам йўқ... Ўзимнинг бебахтим... Бахтиқаром... Ўн гулидан бир гули очилмасдан сўлган баҳорим!.. Дунёнинг ҳамма кузлари жамланган баргихазоним! Мен бир бўйларингга тўймасимдан тўкилдингми?!.. Бу хазон бўлгур дунё сени ҳам хазон қилдими? Воҳ! Куйиб кетдим!.. Дўзахларингни ўти ёндирди мени!.. Ўзимнинг бебахтим!.. Бахтиқаром...

У чекина-чекина, Қосимга қўл чўза-чўза толпинганича чиқиб кетади. Қосим тирик ўлик бир тарзда қолади. Чол ҳаммасини эшитган. У Қосимнинг ёнига келади.

Чол. Қосимжон, тур, болам! Ғам ичида ўтирма! Ўзингни силкиб ўрнингдан тур.

Қосим (ўрnidан туриб). Ота...

Чол. Гапирма, болам, гапирма. Эшитдим, ҳаммасини эшитдим... (бирдан Қосимни қучоқлаб). Воҳ, болам! Мен гумроҳни кечир!.. Нимага мен сени урушларга юбордим! Нега йўлларингга тоғ бўлиб ётиб олмадим, болам! Сенга ота бўлиб, бу дунё сабру тоқат қилганга эканлигини нега тушунтирмадим... Қосимжон! Кенжа-тойим! Сени бу кунларга қолдиргунча, ўлсам бўлмасмиди? Сени урушга олиб кетаётганларида нега мен қараб турдим? Ўша урушларда мен ўқларга учрасам, армон қилмасди!.. Воҳ, болам! Воҳ, ёруғ дунёдан бетуёқ кетадиган тансиқ фарзандим!..

Қосим (титраниб). Ота... Мен бу дунёдан иссиз кетмайман... Ишонинг, ота, менинг... изим қолади... Мен қон бердим...

Чол. Қанақа қон, болам, қанақа қон? Қонинг сени шунчалар кўпми ҳамма жойга тўкиб ташлайдиган?

Қосим. Ота, мен... Дўхтурга қон бердим... Энди мен ўлмайман. Қонимни бир беморга қуядилар... У тузалиб кетади. Қоним ундан фарзандига ўтади...

Чол. Бечора болам... Бек Болам!.. Хон Болам...

Қосим. ... Фарзандидан неварасига ўтади... Неварасидан чеварасига ўтади...

Чол. Болам, гапирма...

Қосим. ... чеварасидан эварасига ўтади...

Чол. Хаёлкаш болам! Армонли болам!..

Қосим. Мен беиз кетмайман... Мен беиз кетмайман...

## 10

Ҳовли. Чол. Қосим ва Салимадан бошқа ҳамма шу ерда. Ошпаз ҳам шу ерда. Энди у чарм куртқада.

Шокир (телефонда гаплашяпти). Алло... Гапир! Гапир!.. Эшитяпман!.. Сен гапиравер, аҳволимни сўрамасдан!.. Хўш... Хўш... Яна нима гаплар... Бўлдими? Энди

мендан эшит. Мен етиб бораман. Молнинг икки баробар ҳақини берамиз деб ушлаганларга қатъий сўз беринглар!.. Ишонтиринглар! Қолганини ўзим тўғрилайман. Тушундингми? Тушундингми деяпман!.. (трубкани зарб билан қўйиб). Қўлга тушибди, ношудлар!.. Тезлик билан етиб бориш керак. (Ошпазга.) Тумандан чиқаверишда Телпакли деган яйлов бор. Ўша жойга вертолёт қақир... Мен фақат иккита йигитнинг билан учаман... Қолганларни Москвадан оламан.

Эшмаматов. Мен энди борай, Шокиржон, ишлар кўп, бугун қўшиқ танловимизнинг якуни...

Шокир. Бораверинг, Эшмаматов, бораверинг... Чўкаётган кемани тарк этишга мудом ҳозир каламуш эканлигингизни яхши биламан.

Эшмаматов. Бозорбоев, шляпам қаерда?

Бозорбоев. Ўтирган жойимизда. Боғда... Юринг, бирваракайига ўша ёқдан сизни кузатиб қўяман...

Шокир. Шошманг. (Ичкарига кириб дипломат кўтариб чиқади.) Эшмаматов... Бозорбоев! Мана сизларники... (Жўрага тушунтириш бериб.) Дўстларни сийлашни яхши кўраман... Бозорбоев, олинг! (Гўё ҳазилдай.) Ўзи шу совғани бермасам, кетмасдиларинг. Ичида эллик минг кўк қоғоз бор... Биздан розимисизлар?

Эшмаматов (шошинқираб). Раҳмат... Раҳмат...

Шокир (уларни боғ эшиги томонга кузатиб юраркан, фақат иккаласига эшитарли қилиб). Эшмаматов, иштонингизни ҳўл қилиб қўйдингиз-ку! Бундай ишлар кўп бўлиб туради. Фақат ўғлимнинг борлиги озгина кўнгилни гаш қилди... Мен икки ҳафтада келаман. Мол тайёр турсин.

Бозорбоев. Омонлик бўлса, мол тайёр...

Шокир. Бозорбоев! Каллангни узаман!.. Нега омон бўлмас эканмиз?.. Ҳа, сизларга энг ёқадиган гап. Мен ўша молларни ушлаганлар билан бирга икки ҳафтадан кейин меҳмонга келамиз. Россиялик меҳмонларни бир яхшилаб меҳмон қиласизлар.

Эшмаматов. Улар танишларингизми, Шокиржон?

Шокир. Пул ҳаммани танийди... Яхши боринг... Бозорбоев, сен Эшмаматовни кузатиб, қайтиб кел. (Уларни кузатиб орқага қайтади. Беғамга кўзи тушиб тўхтайдди.) Сен ҳам кетасанми?.. Жўнайдиган бўлсанг, “Мерседес”да борасан...

Беғам. Исроил... Тинч эканми?

Шокир. Тинч. Озгина... Хуллас, қўлга тушишган.

Беғам. Мен ўғлимни сўраяпман...

Шокир. У... Қочибди. Бу... яхши. Уларнинг қўлига тушгандан кўра... Сен кўрқма. Ўғлинг уч кундан кейин бағрингда бўлади... Мен сени бирор марта алдаганманми?

Беғам. Менга қаранг, сочим бирдан оқариб кетяпти...

Шокир. Ҳаяжонланма!

Беғам. Худо кечирсин, ҳозир сизни қандай қилиб ўлдиришни билмайман... Агар боламга бир гап бўлса...

Жўра. Нима гап ўзи? Ҳеч тушунмадим.

Шокир. Россияга жуда кўп миқдорда мол жўнатгандик. Бир-икки шўх божхона ходимлари йўлда ушлашпти... Бориб, бир кунда тўғирлаб келаман.

Жўра. Ҳеч гап эмас экан-ку... Келин, бекорга асабийлашапсиз...

Беғам. Ўғлим...

Жўра. Божхонада ўғлингизни божга олиб қолишмас... Айтгандай, Самарқандга бориш нима бўлади?

Боғ эшикдан чол чиқади.

Жўра. (Нимадир бўлганини сезиб.) Ота!..

Чол тўғри ўз хонасига қараб юради.

Шокир. Ота! Биласизми, ҳозир Ўрисиядан кўнгироқ қилиб қолишди... Мен тезлик билан кетишим керак. Икки ҳафтадан кейин келаман. Келаману дарҳол ҳаялламай сизни Самарқандга олиб кетаман...

Чол. Қаерга олиб кетасан?

Шокир. Самарқандга...

Чол. Ҳа, Самарқанд... Боролмайдиган бўлдикми?

Шокир. Икки ҳафтадан кейин борамиз...

Чол. Аттанг... Шу сафар астойдил йўлга отланган эдим...

Шокир. Мен ҳозир жўнайман...

Чол. Йўл-йўлакай Самарқандга кириб ўтолмайсанми?

Шокир. Йўқ, мен учиб кетаман...

Чол. Мен сенинг ўрнингда бўлсам, Самарқандга ҳамиша тўхтамасдан ўтмасдим... Шундай жойни кўрмасдан қандай ўтиб кетасан. Кетмоқчи бўлсанг, бир фасл шошмай тур. Мен ичкарига кириб бир оз дам олай... Кейин сенларга айтадиган бир оғиз гапим бор. Хўпми?..

Шокир (*соатиға қараб*). Хўп.

Чол хонасига киради. Орқасидан хавотирланиб Жўра киради.

Жўра (*хонадан чиқиб*). Отамдан хавотир оляпман... Ука, шу ваъда деган қурғурни ўйлаб берсанг бўлмайдами?

Шокир. Мунақа бўлишини ким билибди?

Жўра. Камида бешинчи марта ваъда беришинг...

Шокир. Дунёни иши тескари бўлса, мен нима ҳам қилоламан! Мен ваъдани ўйламай берган бўлсам, сиз ўзингиз ўйлаб ваъда беринг-да, отангизни Самарқандга элтинг.

Жўра. Мен сенга эрталаб нима дедим?!. Самарқандга боролмайман дедимми?!

Саодат (*Ошхонадан чой кўтариб чиқиб*). Уришманглар...

Чолнинг хонасига кириб кетади. Бирпасдан кейин қайтиб чиқади. Ғалати сукунат.

Жўра. Тинчликми?

Саодат. Бобомни кўп қаторига қўшибмиз... (*Йиғлайди.*) Отажон!

Беғам. Ота!.. Отажон...

Шу пайт боғдан ўқ овози эшитилади. Оғир жимлик чўқади. Анчадан сўнг боғ эшиги гижирлаб очилиб (у балки илгари ҳам гижирлагандир, аммо ҳеч ким эшитмаган) милтиқни судраганича Қосим чиқади.

Қосим. Бозорбоевни... пешонасидан отдим.

Ҳамма жой-жойида қотиб қолган. Парда шу ҳолатда ёпилади.

## 11

### ХОТИМА

Ҳовли. Эндигина Чолнинг маъракаларидан бири ўтган. Бир четда дошқозонлар тўнтарилиб ётибди. Поёндозлар, идиш-товоқлар тартибсиз сочилган. Стол атрофида Саодат ва Жўра ўтирибдилар.

Саодат. Чой ичинг...

Жўра. Раҳмат.

*Сукунат.*

Саодат (*тўсатдан йиғлаб*). Тумонат одам келди-я...

Жўра. Отам одамларга фақат яхшилик қилган эдилар.

Саодат. Яхши эдилар... Самарқандни бир кўришни орзу қилардилар...

## Сукунат.

Саодат. Бечора Афғон!.. Оталарининг қабрларига бир сиқим тупроқ ташлай олмади.

Жўра. Пешона-да! Энди тақдирида борини кўради.

## Сукунат.

Саодат. Молларга қарай...

Жўра. Ўтир... Самарқандга элтсам, борасанми?

Саодат. Элтсангиз... Бораман...

Жўра. Бўлмаса, тайёргарлигингни кўравер. Қиш ҳам келиб қолди. Менга таътил беришса керак. Иккаламиз тўғри Самарқандга борамиз.

Саодат. Рўзгорга ким қарайди? Моллар бор.

Жўра. Бир гап бўлар...

Кўча эшиги очилиб, Учувчи кириб келади.

Учувчи. Кечирасизлар, яна тўғри бостириб келяпман. Бобой қалай? Самарқандга бориб келдиларми? Яна Самарқандга олиб кетмоқ ниятида келдим... Нима бўлди? *(Жўра ва Саодатга, ҳовлига синчиклаб қарайди-ю, нима бўлганини тушунади. Секин ерга чўкади)*. Яхши одам эдилар. Мен у кишига Самарқандни осмондан кўрсатмоқчи эдим. Самарқанд осмондан бошқача кўринади... Қани, ака, бир тиловат қилиб юборинг...

Ҳамма Куръон ўқилишига ҳозирланиб, бош эгади. Шу пайт, қайлардандир олисдан — эҳтимол фалакдан, эҳтимол бошқа бир муқаддас олисдан Куръон тиловати эшитилади.

У аста-аста садоланиб, баландлашиб саҳнани, зални тутади. Бу ёғи режиссёрнинг ихтиёрида — балки шу тиловат остида саҳна ёпилар, балки қаҳрамонлар фотиҳа ўқишгач, тинмай жаранглаётган тиловат остида томошабин рўпарасига — таъзимга чиқарлар...

